

บทที่ 9

พระพุทธศาสนากับการปกครอง

พระพุทธเจ้ากับฐานะทางการปกครอง

ผู้ได้ศึกษาพุทธศาสนามาแล้วย่อมทราบดีว่า ฐานะเดิมของพระพุทธเจ้านั้น เริ่มต้นด้วยการถือกำเนิดในราชสกุลซึ่งมีหน้าที่ในการปกครองโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ทรงปกครองนครกบิลพัสดุ์ แห่งแคว้นสักกะ ส่วนพระนางสิริมหามายาพุทธมารดา ก็มาจากราชสกุล แห่งเทวทหนคร เจ้าชายสิทธัตถะจึงทรงมาจากสกุลนักปกครองทั้งสองฝ่าย และทรงอยู่ในตำแหน่งมกุฏราชกุมาร พระเจ้าสุทโธทนะทรงมุ่งหวังที่จะให้สืบตำแหน่งการปกครองต่อไป จึงทรงส่งเสริมพระราชกุมารให้ได้รับการศึกษาศิลปวิชาการทุกอย่าง ที่เหมาะสมแก่ผู้เป็นรัชทายาท ทั้งปรากฏว่าทรงศึกษาได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นที่ปรากฏทั่วไป จึงไม่ต้องสงสัยว่า ฐานะเดิมของพระพุทธเจ้านั้นจะทรงรอบรู้ในเรื่องการปกครองหรือไม่¹

การเสด็จออกผนวชและบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุให้ทรงอยู่ในฐานะเป็นธรรมราชา คือทรงเป็นจอมทัพธรรม ทรงรู้ธรรมทั้งปวง ทรงครอบงำธรรมทั้งปวง บรรดาราชสมบัติทั้งหลายย่อมขึ้นตรงต่อพระราชเจ้าผู้ได้รับมรุธาภิเศกฉันใด ธรรมทั้งปวงย่อมขึ้นตรงต่อผู้ได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าฉันนั้น ส่วนพระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า อยู่ในตำแหน่งธรรมเสนาบดี สาวกของพระพุทธเจ้าตลอดถึงอุบาสกอุบาสิกา อยู่ในฐานะเป็นธรรมโยธา ประกอบเป็นทัพหน้าทัพหลวงและทัพหลัง เหล่านี้คือส่วนหนึ่งที่พอจะให้เข้าใจว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้ห่างไกลจากสถาบันการปกครอง²

ส่วนหลักธรรมที่ทรงแสดงแก่พระราช เสนาบดี และข้าราชการต่าง ๆ นั้น มีเป็นอเนกประการ ตัวอย่าง เช่น

1. เสด็จโปรดพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธ ซึ่งมีเมืองราชคฤห์เป็นนครหลวง หลังจากพรรษาแรก ตามสัญญาที่ตกลงกันไว้ก่อนตรัสรู้ ทรงแสดงธรรม คืออนุพุทธิกถา 5 ประการ ได้แก่ การเสียสละเกื้อกูลกัน การรักษาศีล ผลดีของการปฏิบัติดี โทษของกาม อานิสงส์ของการปลีกตนออกจากกามารมณ์ แล้วทรงแสดงอริยสัจ 4 กล่าวคือ

1. พุทธประวัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2. เก็บความจากไตรปิฎก

ปัญหาชีวิต บ่อเกิดของปัญหาชีวิตการแก้ปัญหาชีวิต และวิธีการแก้ปัญหาชีวิตที่ถูกต้อง ก่อให้เกิดผลดีอย่างไรศาลแก่พระเจ้าพิมพิสารและข้าราชการบริพาร³

2. ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ในการเสด็จเยี่ยมกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นครั้งแรก ด้วยหลักธรรมว่า

พึงประพฤติธรรมที่เป็นสุจริต ไม่พึงประพฤติธรรมที่เป็นทุจริต

ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

เมื่อพระพุทธบิดาตรัสว่าทรงห่วงใยเมื่อได้ทราบข่าวการบำเพ็ญกุศลกิจริยา เพราะบางครั้งมีข่าวมาว่าปานนี้ น่าจะถึงขั้นเสียชีวิตเสียแล้วก็ได้ ก็ได้ทรงแสดงมหาธรรมปาสดกยีนันว่า จะไม่สิ้นชีวิตตั้งแต่ชนมายุยังน้อย เพราะได้สร้างศีลบารมีมาบริบูรณ์ เป็นเหตุให้ไม่ต้องเสียชีวิตตั้งแต่วัยหนุ่ม

ในวาระสุดท้าย เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะประจวบหน้า ได้เสด็จเยี่ยมและเทศนาโปรด ด้วยเรื่องไตรลักษณ์และอริยสัจ 4 เป็นต้น เป็นเหตุให้พระพุทธบิดาสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว นิพพาน เหล่านี้แม้จะไม่เกี่ยวกับหลักการปกครองโดยตรงก็จัดว่าเป็นพื้นฐานของหลักธรรมทั้งปวง⁴

3. ทรงโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งนครสาวัตถี ด้วยหลักธรรมเป็นอนงการปกครอง ทรงอยู่ในฐานะเป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าปเสนทิโกศลเสมอ ได้โปรดประทานวิธีการลดความอ้วนแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ผ่านทางเจ้าหน้าที่ห้องเครื่อง เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเตรียมการบูชาญูเป็นการใหญ่ ตามคำพยากรณ์ของบุโรหิตาจารย์ ก็ได้โปรดด้วยหลักธรรมให้ทรงเข้าถึงหลักกรรมอย่างมีเหตุผล แทนที่จะทรงฆ่าสัตว์เหล่านั้น กลับเป็นการให้อภัยแก่สัตว์ให้ชีวิตทานแก่สัตว์เป็นจำนวนมาก สัตว์เหล่านั้นได้ความชื่นชมยินดีหาประมาณมิได้⁵

เหล่านี้นำมากล่าวพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น เพื่อให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเกี่ยวข้องกับนักปกครองอย่างไรบ้าง เมื่อนักปกครองได้ศึกษาและปฏิบัติถูกต้อง เป็นเหตุให้การปกครองเป็นไปโดยธรรม ก่อให้เกิดความสุขแก่ราษฎรอย่างกว้างขวาง ธรรมที่ทรงแสดงแก่นักปกครองนั้น ก็มีสวนเกี่ยวเนื่องแก่คนส่วนมากอยู่โดยปริยาย

พระพุทธศาสนากับความเป็นมาของตำแหน่งการปกครอง

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความเป็นมาของตำแหน่งการปกครองไว้ว่า ในชั้นแรก มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาศัยพืชผลที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ข้าวสาลีที่เกิดขึ้นเอง เมื่อพืชผลตามธรรมชาติลดน้อยลง เพราะมีพลโลกเพิ่มขึ้น จึงมีการเก็บพืชผลไว้เพาะปลูก ความต้อง

3. นัยวินัยปิฎก 4. ปฐมสมโพธิกถา 5. อรรถกถาธรรมบท

การที่ดินสำหรับการเพาะปลูกก็ติดตามมา บางคนกับพืชผลส่วนของตนไว้ ออกเก็บเกี่ยวส่วนของผู้อื่นมาบริโภค ถูกจับได้ถูกถูกปวงชนว่ากล่าวตักเตือนว่า เจ้าทำกรรมชั่วช้า ทีหลังอย่าทำอีก ต่อมาเมื่อยังทำเช่นนั้นอีกก็ถูกจับตักด้วยมือบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง เมื่อมีเหตุการณ์อย่างนี้เกิดขึ้นเสมอ ปวงชนก็มีการประชุมปรึกษากัน และพากันเห็นชัดว่าความชั่วได้เกิดขึ้นในมวลสัตว์ จึงได้ทำการนัดประชุมกัน และเลือกบุคคลผู้หนึ่งขึ้นมาทำหน้าที่ว่ากล่าวตักเตือนสอบสวน ตำหนิผู้ควรตำหนิ ช้บไล่ผู้ควรช้บไล่ คนทั้งหมดช่วยกันแบ่งข้าวสาละบารุงเลี้ยงดูผู้นั้น

บุคคลที่ได้รับเลือกให้อยู่ในตำแหน่งดังกล่าว เป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะดีสง่างาม น่าเลื่อมใส น่านับนึ่งถือ น่าเกรงขามกว่าคนเหล่านี้ เพราะเหตุที่ขึ้นดำรงตำแหน่งตามเสียงนิยมของมหาชน ผู้นั้นจึงเป็นที่นิยมเรียกกันว่า มหาสมมต เป็นอันดับแรก เมื่อผู้นั้นทำหน้าที่แบ่งปันเขตแดนที่ประกอบอาชีพให้มหาชน มหาชนจึงเรียกผู้นั้นว่า ชัตติยะ หรือ กษัตริย์ เป็นอันดับที่สอง และเพราะผู้นั้นได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดี เป็นที่ชื่นชมยินดีแก่มหาชน ให้เกิดสันติสุขขึ้นโดยชอบธรรม มหาชนจึงเรียกผู้นั้นว่าราชา เป็นลำดับที่สาม⁶ ตำแหน่งทางการปกครองได้เป็นมาโดยลำดับอย่างนี้

ข้อความดังกล่าวนี้แสดงว่า ตำแหน่งการปกครองนั้นเกิดขึ้นตามความจำเป็นทางสังคม เพื่อป้องกันและระงับข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในสังคม เพื่อจัดสรรทางสังคม เพื่อจัดการทางสังคม ให้ดีขึ้นกว่าเดิม การขึ้นดำรงตำแหน่งทางการปกครอง ได้รับการเชื้อเชิญจากประชาชนด้วยความสมัครใจ เป็นตำแหน่งที่ปวงชนเห็นชอบให้มีขึ้น จึงเรียกตำแหน่งดังกล่าวว่า มหาสมมต คำว่า มหา ในคำนี้หมายถึงมหาชน

จึงเห็นได้ว่า ตำแหน่งการปกครองเกิดขึ้นโดยมหาชนมอบอำนาจให้เพื่อทำหน้าที่ปกครองแผ่นดิน หรือที่นิยมเรียกกันว่า พระเจ้าแผ่นดิน เพราะเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ทำหน้าที่แบ่งปันปันส่วนพื้นที่ให้ประชาชนได้ประกอบอาชีพ ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์จึงทรงไว้ซึ่งอำนาจในนามของมหาชน เพราะได้รับมอบหมายให้ใช้อำนาจจากมหาชน จึงเห็นได้ว่าในขั้นแรกเกิดขึ้นโดยมติมหาชน หรือเกิดขึ้นจากระบอบประชาธิปไตย ในความหมายว่า จากประชาชนเพื่อประชาชน โดยอาศัยอำนาจจากมหาชนนั้น ผู้ทำหน้าที่ปกครองมีหน้าที่เหล่านี้ในขั้นแรก คือ

ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวโดยชอบธรรม
ติเตียนผู้ควรติเตียนโดยชอบธรรม

6. อัคคัญญสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สุตตันตปิฎก

ขับไล่ผู้ควรขับไล่โดยชอบธรรม⁷

ข้อความว่า โดยชอบธรรม นั้นหมายความว่า โดยถูกต้องตามเหตุผลที่มหาชนยอมรับ ดังนั้น จึงเป็นระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยชอบธรรม หรือประชาธิปไตยที่มีธรรม เป็นพื้นฐาน

ตำแหน่งการปกครองระดับที่ 3 ที่เรียกว่า ราชา นั้น เป็นชื่อที่มหาชนสมัครใจ เรียก เป็นคำที่มหาชนเปล่งออกมาเรียก เพราะพวกเขาได้รับความชื่นชมยินดี ในผลงานของผู้ปกครอง จึงเป็นคำที่มีเกียรติอย่างยิ่ง เพราะเป็นคำที่ประกาศผลสำเร็จในการปกครอง เป็นคำที่ประกาศถึงความสามารถของผู้ปกครอง ความเคารพนับถือความจงรักภักดีจึงปรากฏ เป็นผลตามมา ซึ่งแสดงว่า ผู้ปกครองไม่ทอดทิ้งมหาชนและมหาชนไม่ทอดทิ้งผู้ปกครองเช่นเดียวกัน คำว่า ราชา จึงอยู่ในฐานะเป็นรางวัลจากมหาชนด้วยความจริงใจ

เมื่อมหาชนขีดชูผู้ใดผู้หนึ่งขึ้นเป็นนักปกครอง มหาชนก็แบ่งผลประโยชน์บำรุงเลี้ยงดู ผู้นั้น ผู้นั้นดำรงชีวิตอยู่ด้วยเสวยสละของมหาชน การเสวยสละนั้นในชั้นแรกเกิดขึ้นจากการเสนอของมหาชนเอง โดยที่ผู้ปกครองไม่ได้เรียกร้องแต่อย่างใด ข้อนี้แสดงว่า การเสียภาษีบำรุงรัฐนั้น เกิดมาจากการสมัครของมหาชน ไม่ได้เกิดจากการเรียกร้องของผู้ปกครอง จึงเกิดข้อผูกพันขึ้น ระหว่างผู้ปกครองกับมหาชน คือ

ผู้ปกครองมีหน้าที่บริหารให้เกิดความชื่นชมยินดีแก่มหาชน

มหาชนมีหน้าที่เสียภาษีบำรุงรัฐตามกำลังของตน ๑

ดังนั้น การปกครองที่ไร้ผลดังกล่าวและการไม่เสียภาษี คือการทอดทิ้งหน้าที่ของแต่ละฝ่าย

ความรับผิดชอบของฝ่ายปกครอง

ผู้ปกครองกับมหาชนมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกจากกันไม่ได้ เช่นเดียวกับผู้นำแถว และลูกแถว หรือเช่นเดียวกับไม้บรรทัดและเส้นที่ลากตามไม้บรรทัดนั้น แนวประเพณีปฏิบัติของฝ่ายปกครอง ย่อมปรากฏเป็นตัวอย่างการประพฤติปฏิบัติของประชาชน เมื่อฝ่ายปกครองตรงหรือคด ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญให้ประชาชนตรงหรือคดตาม พระพุทธศาสนาได้กล่าวความจริงข้อนี้ไว้ว่า

เมื่อฝูงโคกำลังข้ามแม่น้ำอยู่ ถ้าโคจำฝูงไปคด โคนอกนั้นย่อมไปคดตาม เพราะโคตัวนำทางไปคด ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ถ้าผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรม ถ้าผู้ปกครอง

7. อัครัญญสูตร ที่อ้างแล้ว

ประพฤติไม่เป็นธรรม บ้านเมืองก็พลอยทุกข์กันไปทั่ว ตรงกันข้าม เมื่อฝูงโคกำลังข้ามน้ำอยู่ ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคนอกนั้นก็ไปตรงตาม เพราะตัวนำไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ถ้าผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าประพฤติธรรม ประชาชนนอกนั้นก็ประพฤติธรรมตาม เมื่อผู้ปกครองทรงไว้ซึ่งธรรม บ้านเมืองเป็นสุขกันไปทั่ว⁸

ข้อนี้แสดงว่า ฝ่ายปกครองต้องอยู่ในฐานะเป็นปทัฏฐานของมหาชนเป็นประการแรก โดยการประพฤติชื่อสัตย์สุจริตเป็นพื้นฐาน ความสำเร็จอันดับแรกจึงอยู่ที่การปลุกฝังทวยาทนาการปกครองให้อยู่กับแบบฉบับที่ถูกต้อง ความคิดอ่านประการแรกจึงอยู่ที่ว่า ทำอย่างไร ฝ่ายปกครองจึงจะเป็นแบบอย่างที่ถูกต้องของปวงชนได้ ก่อนที่จะคิดว่า มหาชนจะเป็นคนดีได้อย่างไร ความคิดอ่านประการแรกของฝ่ายปกครองจึงไม่ได้อยู่ที่ว่า ทำอย่างไรตนจึงจะได้ตำแหน่งทางการปกครอง ถ้าความคิดอ่านข้อนี้เกิดขึ้นเป็นประการแรกเสียแล้ว ก็หมายความว่าตนกำลังยืนอยู่บนพื้นฐานของความทะเยอทะยานอยาก ของความโลภเท่านั้น ซึ่งหมายความว่าได้เริ่มคดเสียแล้วตั้งแต่เบื้องต้น เป็นการประเดิมทางการปกครองอย่างผิดแบบ เช่นเดียวกับโคจำฝูงได้แสดงท่าทีนำทางคดเสียแล้ว ย่อมเป็นนิมิตแห่งอันตรายที่จะตามมาภายหลัง

พระพุทธศาสนากับหลักอริยปไตย

พระพุทธศาสนาแสดงหลักอริยปไตยไว้ 3 อย่าง คือ

1. อัตตาริยปไตย การปรารภตนเป็นใหญ่
2. โลกาธิปไตย การปรารภโลกเป็นใหญ่
3. ธัมมาริยปไตย การปรารภธรรมเป็นใหญ่⁹

ความมุ่งหมายโดยตรงของเรื่องนี้ คือเพื่อแสดงให้เห็นว่า การเข้าถึงธรรมนั้นอาจจะเริ่มต้นด้วยการปรารภตนก็ได้ หรืออาจจะเริ่มต้นด้วยการปรารภโลกก็ได้ หรืออาจจะเริ่มต้นด้วยการปรารภธรรมก็ได้ ผลสรุปจะออกมาเป็น

1. ปรารภตนแล้วนำตนเข้าถึงธรรม
2. ปรารภโลกแล้วนำตนเข้าถึงธรรม
3. ปรารภธรรมแล้วนำตนเข้าถึงธรรม

โดยนัยนี้ จึงควรทำความเข้าใจว่า การปกครองแบบใด ๆ ก็ตาม คือ การปกครองโดยวิธีรวบอำนาจ หรือกระจายอำนาจก็ตาม หรือปกครองแบบประชาธิปไตยโดยถือเสียงข้าง

8. มหาโพธิราชชาดก ปัญญาสนิบาต ขุททกนิกาย สัตตตันตปิฎก
9. ดิกนินบาต อังคุตตรนิกาย สุตตันตปิฎก

มากเป็นประมาณก็ตาม ถ้าตั้งอยู่บนพื้นฐานคือธรรมแล้ว ย่อมปรากฏผลในทางที่ถูกต้องได้ แต่ถ้าขาดหลักธรรมแล้ว ไม่ว่าจะป็นอิตตาริปไตยหรือประชาริปไตย ก็ไม่เป็นธรรมทั้งสิ้น การปกครองที่ไม่เป็นธรรม ไม่เกิดผลที่น่าชื่นชมแก่ทุกฝ่าย ไม่ว่าจะป็นฝ่ายปกครองหรือฝ่ายมหาชนก็ตาม พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความเสียหายของการปกครองที่ไม่เป็นธรรม และผลดีของการปกครองที่เป็นธรรมไว้ทั้งสองประการ พร้อมด้วยข้อเปรียบเทียบว่า

เมื่อต้นไม้กำลังมีผล ผู้เก็บผลไม้ดิบไปย่อมไม่รู้รสอร่อยของต้นไม้ นั้น ทั้งเมล็ดพืชพันธุ์ของต้นไม้ นั้นก็พินาศไป บ้านเมืองเปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ผู้ปกครองรัฐโดยธรรมก็เช่นเดียวกัน เขาไม่รู้รสแท้จริงของการปกครองบ้านเมือง ทั้งบ้านเมืองก็พลอยพินาศ

ส่วนผู้ใดเก็บผลไม้สุกจากต้นไม้ใหญ่ เขาย่อมมีโอกาสรู้รสของต้นไม้ นั้น ทั้งเมล็ดพืชพันธุ์ของต้นไม้ นั้นก็ไม่พินาศ บ้านเมืองเปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ผู้ที่ปกครองบ้านเมืองโดยธรรม เขาย่อมรู้รสของการปกครอง ทั้งบ้านเมืองก็ไม่ต้องพลอยพินาศ¹⁰

เป็นที่น่าสังเกตว่า นักปกครองนั้นจัดประเภทกว้าง ๆ เป็น 2 ประเภท ประเภทแรกมุ่งผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นเบื้องหน้า เหมือนคนที่บริโภคผลไม้ดิบ ได้แต่รสฝาดและรสเปรี้ยวของผลไม้ ไม่รู้รสอร่อยของต้นไม้ นั้น สิ่งที่น่าเสียดายอย่างยิ่งประการหนึ่งในการทำเช่นนั้น คือเมล็ดของผลไม้ นั้นไม่แก่พอที่จะนำไปเพาะปลูกสืบพืชพันธุ์ได้ นาน ๆ ไปย่อมเป็นเหตุให้ขาดพันธุ์ต้นไม้ ชนิดนั้นได้ ทางด้านการปกครองย่อมหมาความว่า ไม่ได้ปลูกฝังทายาททางการเมืองที่ติงามไว้ กลายเป็นบ้านเมืองที่ไร้ทายาท ย่อมเป็นเหตุให้บ้านเมืองพินาศล่มจมได้ เช่นเดียวกับพันธุ์ไม้ที่ขาดพันธุ์เมื่อต้นไม้ นั้นล้มตายไปก็หมดสิ้นกัน การสูญพันธุ์ต้นไม้ ที่ดีนั้นอาจเห็นกันว่าไม่สำคัญ แต่การสูญพันธุ์ทายาททางการเมืองจัดว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะหมายถึงการสูญเสียบางชนทั้งชาติ อย่างที่กล่าวว่าบ้านเมืองพินาศล่มจมนั้นเอง นักปกครองกับบ้านเมืองเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ ไม่ว่าจะป็นเรื่องเสื่อมหรือเจริญ การปกครองที่ผิดพลาดจึงเป็นภัยทั้งแก่บ้านเมืองและชนทั้งชาติ ส่วนการปกครองที่ถูกต้อง ย่อมเป็นเครื่องเจริญของทั้งบ้านเมืองและชนของชาติ

การกระจายอำนาจในพระพุทธศาสนา

เมื่อพิจารณาตามทัศนะการปกครอง จะเห็นว่า ในพระพุทธศาสนามีการกระจายอำนาจ

10 มหาโพธิชาดก ปัญญาสนิบาต ขุททกนิกาย

จากขอบเขตที่แคบและกว้างออกโดยลำดับ ความจริงในเรื่องนี้ศึกษาได้จากพิธีกรรมที่เกิดขึ้น โดยลำดับ คือ

1. ในระยะแรก พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บุคคลบวชเป็นพระภิกษุด้วยพระองค์เอง ด้วยการเปล่งวาจาว่า “เป็นภิกษุมาเถิด” สำหรับผู้บรรลุนิพพานสูงสุดแล้วบ้าง ตรัสว่า “จงเป็นภิกษุมาประพาศพรหมจรรย์เพื่อสิ้นทุกข์เถิด” สำหรับผู้บรรลุนิพพานขั้นต่ำบ้าง แม้เมื่อทรงส่งพระสาวกออกไปประกาศศาสนาในที่ต่าง ๆ แล้ว มีผู้ประสงค์จะบวชเป็นพระภิกษุในศาสนา พระสาวกก็นำบุคคลเหล่านั้นมาเฝ้าบวชกับพระพุทธเจ้า เป็นที่สังเกตในระยะแรกนี้ว่า การรับบุคคลเข้าเป็นสมาชิกในศาสนาขึ้นอยู่กับพระพุทธเจ้าโดยตรง¹¹

2. เมื่อพระสาวกออกประกาศศาสนาไกลออกไปโดยลำดับ การที่จะนำบุคคลมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอบวช ต้องประสบกับปัญหาหลายประการ เป็นต้นว่าหนทางไกลและกันดาร ต้องเสียเวลาในการเดินทางมาก เมื่อทรงทราบความไม่สะดวกเหล่านี้ จึงทรงอนุญาตให้พระสาวกรับบุคคลเข้าบวชได้ โดยไม่ต้องนำไปเฝ้าบวชกับพระองค์ เพียงแต่ให้ผู้นั้นเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ก็เป็นอันสำเร็จเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา นี่คือการที่พระพุทธเจ้าทรงกระจายอำนาจไปยังพระสาวก แต่มีข้อที่น่าสังเกตคือ พระสาวกที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่แทนพระองค์นั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์มีความบริสุทธิ์เสมอกับพระองค์ ความบริสุทธิ์นั้นเป็นเครื่องประกันว่า จะไม่กระทำไปโดยมีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น ต่อมาพิธีการบวชแบบนี้ได้กลายมาเป็นพิธีบรรพชาเป็นสามเณร ซึ่งยังถือปฏิบัติมาถึงปัจจุบัน¹²

3. เมื่อกาลเวลาได้ล่วงไปโดยลำดับ มีพระสาวกในศาสนามากขึ้น ทรงมุ่งหมายให้สถาบันสงฆ์เป็นผู้รับผิดชอบกิจกรรมของศาสนาในอนาคต จึงทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการต่าง ๆ การรับบุคคลเข้าบวชในศาสนาเป็นหน้าที่ของสงฆ์ พระองค์เองก็ทรงปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ ท่ามกลางสงฆ์ เช่น ทรงทำอุโบสถและปวารณาออกพรรษาท่ามกลางสงฆ์ เป็นต้น โปรดให้สงฆ์พิจารณาลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะผู้ต้ออื่นไม่เชื่อฟังใคร ๆ ด้วยวิธีการประกาศห้ามมิให้ใครคบค้าสมาคมด้วย จนพระฉันนะเกิดความสำนึกแล้วกลับตัว ก่อนปรินิพพาน ทรงเปิดโอกาสว่า ถ้าสงฆ์เห็นสมควรถอนสิกขาบทเล็กน้อยก็ได้ แต่สงฆ์เห็นว่าสิกขาบทนั้นเป็นพุทธบัญญัติ เมื่อไม่เหมาะสมด้วยกาลสมัยบ้าง ย่อมเป็นอันไม่ต้องปฏิบัติไปในตัว จึงเป็นอันไม่มีการถอนสิกขาบทใด ๆ เป็นต้น¹³

ในเรื่องสถาบันสงฆ์มีข้อน่าสังเกต 2 ประการ คือ

11.12.13. ตามนัยวินัยปิฎก และสุตตันตปิฎก

1. คุณสมบัติพื้นฐานของสงฆ์มี 2 อย่าง คือ การมีศีลสมบัติเสมอกัน เรียกว่า ศีลสามัญญตา และการมีทัศนะเสมอกัน เรียกว่า ทิฐิสามัญญตา การที่จะรวมกันเป็นสงฆ์อย่างกลมกลืนต้องมีคุณสมบัติ 2 อย่างนี้เป็นหลักสำคัญ
2. การลงมติในกิจกรรมใด ๆ ของสงฆ์เป็นไปโดยเอกฉันท์ ไม่มีเสียงคัดค้านแม้เพียงเสียงเดียว จึงจะเป็นมติให้กิจกรรมนั้น ๆ สำเร็จได้ ไม่ใช่เพียงถือเสียงข้างมากเป็นประมาณอย่างที่ประชุมทั่ว ๆ ไป ดังนั้นภารกิจต่าง ๆ ทางศาสนาจึงขึ้นอยู่กับ การรับผิดชอบของส่วนรวม

ดังนั้น คุณลักษณะเหล่านี้จึงหาได้ยากในสังคมทั่วไป

ขั้นตอนในการบัญญัติพระวินัย

ในต้นพุทธกาล พระสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นพระอรหันต์ระดับพระโสดาบัน เป็นอย่างน้อย การบัญญัติระเบียบวินัยยังเป็นเรื่องไม่จำเป็น เพราะสมาชิกทั้งหมดเป็นพหูสัมมาและก็มีศีลเบาบางเป็นอย่างน้อย ประกอบด้วยคุณธรรมเป็นอเนกประการ พรั่งพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท หยั่งรู้ว่าอะไรผิดอะไรถูกกันอยู่ทั่วกัน ไม่กระทำความผิดใด ๆ ที่ไม่สมควร อีกทั้งหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนก็เพียงพอแก่การปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านั้นอยู่ย่อมสำเร็จเป็นการป้องกันความผิดพลาดอยู่ด้วยแล้ว

แม้มีผู้เสนอให้ทรงบัญญัติพระวินัยก็ไม่ทรงบัญญัติ ด้วยทรงแสดงเหตุผลว่ายังไม่มีเหตุเพียงพอ ครั้นจะบัญญัติพระวินัยไว้ควบคู่กับศาสนา ก็เป็นการไม่สมควร เพราะพระวินัยนั้นจะกลายเป็นเครื่องกีดกันไม่ให้คนเข้าสู่ศาสนา มีผลเสียหายมากกว่าผลได้ การทำเช่นนั้นทรงเปรียบเทียบว่าเช่นเดียวกับนายแพทย์จับคนมาทำการผ่าตัด โดยที่ยังไม่ได้ตรวจให้พบว่าเขาเป็นโรคอะไร ผู้รับการผ่าตัดยอมล้มปากเปล่า ทั้งนายแพทย์ก็ไม่ได้ความดีความชอบอะไร แต่กลับเสื่อมเสียความนิยมนับถือพระพุทธเจ้าทรงมีเหตุผลอย่างยิ่ง จึงไม่ทรงทำสิ่งใด ๆ โดยปราศจากเหตุที่สมควร¹⁴

มูลเหตุพื้นฐานกว้าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภบัญญัติพระวินัย คือ

1. มีผู้บวชดำรงชีวิตในศาสนาเป็นระยะเวลานานมากขึ้นเป็นลำดับอาสวกิเลสหลายอย่างปรากฏขึ้นในสงฆ์
2. บริษัทขยายตัวมากขึ้นเป็นลำดับ จากจำนวน 10 เป็นจำนวน 100 และเป็นจำนวน 1,000 อาสวกิเลสที่ไม่เคยมีก็เกิดขึ้นในสงฆ์

14. นัยมหาวิภังค์ วินัยปิฎก

3. มีความสมบูรณ์ด้วยปัจจัยลาภ อันสืบเนื่องมาจากมีนครีตราเลื่อมใสมากขึ้น อาสวกิเลสที่ยังไม่เคยมีก็ปรากฏขึ้นในสงฆ์¹⁵

เมื่อเหตุเกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยตามสมควรแก่เหตุ เพื่อเป็นข้อปฏิบัติแก่พุทธบริษัท และเพื่อเพิ่มพูนความศรัทธาเลื่อมใสของประชาชน

ความมุ่งหมายในการบัญญัติพระวินัย

พระพุทธเจ้าทรงแสดงความมุ่งหมายในการบัญญัติพระวินัยไว้ 10 ประการ คือ

1. เพื่อสนองมติของสงฆ์ที่เห็นว่า การมีพระวินัยนั้นเป็นการดี
2. เพื่อความผาสุกของสงฆ์ เพราะการมีระเบียบวินัยเป็นบ่อเกิดของความสงบเรียบร้อยของส่วนรวม
3. เพื่อข่มขืนหน้าด่านไร้ยางอายุไม่มีความสำนึกในความผิด ถ้าไม่มีพระวินัยไว้ ก็ไม่มีข้ออ้างสำหรับลงโทษคนเช่นนั้น
4. เพื่อการเป็นอยู่ผาสุกของผู้มีศีลอันดีงาม เพราะถ้าไม่มีพระวินัยคุ้มครอง แม้ผู้มีอิทธิพลจะเยียดสุขุมก็ยากที่จะดำรงอยู่ได้
5. เพื่อป้องกันโทษในปัจจุบัน เช่น การทำร้ายร่างกาย การประทุษร้ายชีวิต ตลอดจนการต้องโทษจองจำตามกฎหมาย ที่เนื่องมาจากการทำผิดนั้น ๆ
6. เพื่อป้องกันโทษในภายหน้า คือป้องกันไม่ให้เกิดความผิดที่ปรากฏเป็นวรรกรรมต่าง ๆ และเป็นเหตุให้เกิดในอบายทุกคติ
7. เพื่อให้ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสได้เลื่อมใส เพราะการปฏิบัติตามพระวินัยเป็นบ่อเกิดของความนิยมนับถือเลื่อมใส
8. เพื่อจูงใจผู้ที่นับถือเลื่อมใสอยู่แล้ว ให้นิยมนับถือเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้น เพราะการปฏิบัติพระวินัยอย่างเหมาะสมเป็นเหตุเพิ่มพูนค่านิยม
9. เพื่อความมั่นคงของพระสังฆกรรม ทั้งที่เป็นส่วนการศึกษา การปฏิบัติและมรรคผลนิพพาน เหล่านี้มีวินัยเป็นมูลรากทั้งสิ้น
10. เพื่ออนุเคราะห์วินัย ทั้งที่เป็นส่วนสังวรวินัย ปหานวินัย เป็นต้น เพราะการปฏิบัติถูกต้องตามวินัยแต่ละข้อ ย่อมมีส่วนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่นเดียวกับส่วนประกอบต่าง ๆ ของบ้าน มีส่วนค้ำจุนซึ่งกันและกันฉันนั้น¹⁶

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความมุ่งหมายในการบัญญัติพระวินัยเหล่านี้ มีขอบเขตกว้างขวาง

15. มหาวิภังค์ วินัยปิฎก

16. มหาวิภังค์ วินัยปิฎก

หลายด้าน ทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม ทั้งส่วนปัจจุบันและอนาคต ทั้งบุคคลภายในและภายนอก ศาสนา อาจจะหาไม่ได้ว่า ระบบการปกครองของบ้านเมืองใดในโลกที่จะมีความมุ่งหมายอย่างจงงามอย่างนี้ การบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้า จึงไม่ใช่เพียงเพื่อเป็นเครื่องประดับ ศาสนาเท่านั้น

การบัญญัติพระวินัยทุกมาตรามีเหตุอ้างอิงได้ทั้งสิ้น หมายความว่า มีเหตุผลเพียงพอ ที่ควรบัญญัติ ไม่มีมาตราใด ๆ ที่ทรงบัญญัติขึ้นอย่างเลื่อนลอย การบัญญัติพระวินัยแต่ละ มาตรา พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงทำโดยพลการ แต่มีกระบวนการเป็นขั้นตอนซึ่งกำหนดได้ ดังนี้

1. ทรงแสดงธรรมสำหรับเป็นข้อปฏิบัติไว้ก่อนแล้ว อย่างเพียงพอแก่การประพฤติ ปฏิบัติ ทั้งที่เป็นส่วนบุคคลและส่วนรวม
2. มีผู้ไม่ปฏิบัติตามหลักธรรม ก่อให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่สมควรในลักษณะต่าง ๆ เพราะอิทธิพลของเหตุเรื้องร้ายบางอย่าง จนเป็นที่โจษขานกันขึ้น
3. ทรงรับสั่งให้ตามหาผู้ผิดแล้วตรัสถามความจริง ผู้ผิดนั้นรับสารภาพความจริง ทรงชี้แจงให้เห็นคุณโทษในการทำและไม่ทำเช่นนั้น แล้วตรัสตำหนิ
4. ตรัสให้ประชุมสงฆ์ ทรงแจ้งเรื่องให้สงฆ์ทราบ เมื่อสงฆ์เห็นชอบ จึงทรงบัญญัติ พระวินัยในเรื่องนั้น ติดตามด้วยการระบุโทษสำหรับผู้ล่วงละเมิดใน โอกาสต่อไป
5. ผู้เป็นต้นเหตุของการบัญญัติพระวินัยแต่ละมาตรา ไม่ปรับโทษในการกระทำ ครั้งนั้น

การกำหนดโทษทางวินัยของสงฆ์มี 3 ระดับ คือ

1. โทษอย่างหนัก เป็นเหตุให้ขาดจากสถานภาพของพระภิกษุทันทีที่ล่วงละเมิด และห้ามอุปสมบทเป็นพระภิกษุอีกตลอดชีวิต แม้จะหลบหลีกไปบวชที่อื่น ก็ถือว่าไม่มีทางสำเร็จได้ เปรียบด้วยโทษประหารชีวิตตามกฎหมายทาง โลก
2. โทษอย่างกลาง มีทางพ้นโทษด้วยวิธีการหลายขั้นตอน เริ่มต้นด้วยการปลีกตัว ไปปฏิบัติหลักการอย่างเข้มงวด ตามระยะเวลาที่กำหนดไว้แล้วทำพิธี กรรมออกจากโทษท่ามกลางสงฆ์จำนวน 20 รูป เป็นการประกาศความผิด

ของตนอง ในที่ประชุมซึ่งมีองค์ประชุมมากที่สุดเท่าที่วินัยได้กล่าวถึง เปรียบ
ด้วยโทษการจงจำตามกฎหมายทางโลก

3. โทษอย่างเบา คือออกจากโทษได้ด้วยการสารภาพผิดต่อหน้าภิกษุรูปอื่น
พร้อมทั้งยืนยันว่าจะสำรวมระวังไม่ทำเช่นนั้นอีก อย่างที่นิยมพูดกันว่า
พระ 2 องค์ พระปลงอาบัติ¹⁷

ส่วนวัตถุที่เป็นเหตุให้เกิดโทษ จำต้องเสียสละไปจึงจะพ้นจากโทษได้บ้าง ต้องทำลาย
เสียจึงจะพ้นจากโทษได้บ้าง ต้องทำเป็นสองเจ้าของจึงจะพ้นโทษบ้าง เปรียบได้กับการรับ
ของกลางตามกฎหมายทางโลก เป็นที่น่าสังเกตว่า การกำหนดโทษในระดับต่าง ๆ พระพุทธเจ้า
ทรงพิจารณาเปรียบเทียบกับโทษทางกฎหมายบ้านเมืองในครั้งนั้น ที่มีโทษประหารชีวิต
บ้าง เนรเทศบ้าง จองจำบ้าง ปรับสินไหมบ้าง กฎหมายทางโลกกับวินัยทางศาสนามีลักษณะ
เกี่ยวเนื่องกันในการต่อมา

พระพุทธศาสนากับหลักธรรมด้านการปกครอง

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักธรรมเกี่ยวกับการปกครอง และคุณสมบัติของ
นักการปกครองหลายประการ เป็นต้นว่า รัตนะ 7 ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ ทศพิธราช-
ธรรม 10 ประการ จักรวรรดิวัตร 12 ลิจฉวีอปริหานิยธรรม 7 และคุณสมบัติของข้าราชการ
ในวิสุทธิชาดก ซึ่งจะได้กล่าวถึงเป็นลำดับไป

ทศพิธราชธรรม 10 ประการ

ทศพิธราชธรรม ตามศัพท์แปลว่า คุณสมบัติของพระราชา 10 ประการ ในกรณี
ที่กล่าวถึงคำว่า ราชา ควรจะได้เข้าใจว่าเป็นการกล่าวถึงตำแหน่งทางการปกครองโดย
ตรง ที่มีมาแต่โบราณกาล เมื่อระบอบการปกครองเปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบอื่น ก็ไม่ควรเข้าใจ
ว่าเป็นคำที่ไร้ความหมาย แต่ควรทำความเข้าใจให้กว้างออกไปว่า คำนั้นหมายถึงนักปกครอง
ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นพระราชาหรือเรียกอย่างอื่นก็ตาม รวมความว่า คุณสมบัติของนักปกครอง
ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มี 10 ประการ คือ

1. เป็นนักเสียสละ (ทาน)
2. เป็นผู้มีความประพฤติดี (ศีล)
3. เป็นผู้ทำงานด้วยสภาพจิตสะอาด (ปริจจาค)

1.7. วินัยมุขเล่ม 1 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

4. เป็นผู้มีความซื่อตรง (อาชชวะ)
5. เป็นคนสุภาพอ่อนโยน (มัททวะ)
6. เป็นผู้ไม่มัวเมา (ตบะ)
7. เป็นผู้ไม่มักโกรธ (อัททโกธะ)
8. เป็นผู้ไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา)
9. เป็นผู้มีความอดทน (ขันติ)
10. เป็นผู้ไม่ทำความผิด (อวิโรธนะ)¹¹

สมควรอธิบายและวิจารณ์ตามสมควรในคุณสมบัติเหล่านี้

คุณสมบัติประการแรกคือการเป็นนักเสียสละนั้น ควรพิจารณาว่าเป็นคุณสมบัติประการแรกของฝ่ายปกครอง ตรงกันข้าม การเป็นคนเห็นแก่ตัวไม่ใช่วิถีทางของนักปกครอง ถ้าเข้าสู่ตำแหน่งการปกครองด้วยความเห็นแก่ตัว ด้วยการมุ่งประโยชน์ส่วนตนเป็นประมาท ก็หมายความว่า ผิดทางเสียแล้วตั้งแต่เริ่มแรก เพราะเป็นไปไม่ได้ที่ผู้เห็นแก่ตัวจะสร้างประโยชน์สุขในขอบเขตที่กว้างได้ การเห็นประโยชน์ส่วนตัวเป็นสภาพจิตที่ไม่สะอาดอย่างหนึ่ง พระพุทธศาสนากล่าวตำหนิไว้ว่า “ตนเห็นประโยชน์ตนเป็นคนไม่สะอาด” เป็นที่ปรากฏแก่สังคมทั่วไปแล้วว่า คนเห็นแก่ตัวไม่สามารถผูกใจคนส่วนใหญ่ไว้ได้ ในกรณีที่มีการเลือกสรรบุคคลเข้าสู่ตำแหน่งการปกครอง ผู้มีสิทธิในการเลือกที่รักความถูกต้อง ย่อมไม่เสนอและไม่เลือกคนเห็นแก่ตัวอย่างแน่นอน เพราะการเลือกบุคคลเช่นนั้นเข้าสู่ตำแหน่งดังกล่าว ย่อมเป็นการทำลายบ้านเมืองและความสุขของคนส่วนรวม

การเป็นนักเสียสละในที่นี้มิได้หมายความว่า ฝ่ายปกครองนั้นจะต้องเสียสละทุกอย่าง ตั้งตั้งแต่บุตรภรรยาและสมบัติทั้งปวงให้ปวงชน เพราะนั่นคือการเสียสละของพระโพธิสัตว์ผู้ออกบวช แต่ในที่นี้ ควรจะหมายความว่า สมบัติของชาติคืองบประมาณแผ่นดินที่เกิดจากภาษีของปวงชนนั้น ฝ่ายปกครองจะต้องไม่มองเห็นว่าเป็นของตัวเองที่จะหาวิธีการให้ได้มาเพื่อตนหรือพวกของตน แต่ฝ่ายปกครองควรมีนโยบายเพื่อให้อำนวยความสะดวกแก่คนทั้งชาติ หรือมีหลักการกระจายออกไปให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมให้มากที่สุด เช่นเดียวกับเกษตรกรเสียสละค่าปุ๋ยบำรุงต้นไม้ เพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ทั้งลำต้น กิ่ง ใบ และดอกผลตามประสงค์ คือการที่ให้เกิดความสมบูรณ์ทุกส่วนเกี่ยวกับต้นไม้นั้นไม่ใช่บำรุงเพื่อส่วนใดโดยเฉพาะ

การมีความประพฤติดีทางศาสนาเรียกว่า ศีล ที่จัดเป็นคุณสมบัติของนักปกครอง เพราะนักปกครองต้องเป็นตัวอย่างของประชาชน ถ้านักปกครองทุจริตย่อมเท่ากับชักชวน

18. มหาหงสชาดก อสตีนิบาต ชาดก ขุททกนิกาย

ประชาชนทุจริต ถ้านักปกครองนิยมดื่มและมัวเมาตาม ดังนั้น ในทางตรงกันข้าม การที่นักปกครองมีศีลสุจริต ย่อมเป็นตบะให้ประชาชนเคารพนับถือและปฏิบัติตาม ข้อนี้จัดว่าเป็นจุดแรกในการที่จะเป็นผู้นำทางวิญญานของปวงชน เมื่อนำวิญญานของปวงชนได้ ย่อมเป็นการง่ายที่จะนำชีวิตของเขาไปในทิศทางที่ถูกต้อง

ในกรณีที่มีการเลือกตัวบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับบ้านเมือง สมควรได้ตรวจสอบตัวเองว่าเป็นคนมีศีลหรือไม่ และไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะเสนอคนทุศีลเข้าไปเกี่ยวข้องกับปวงชน ส่วนผู้มีหน้าที่ในการเลือกสรรก็สมควรอย่างยิ่งที่จะพิจารณาความสำคัญในเรื่องนี้ คุณสมบัติคือศีลนี้ย่อมส่งความว่า เรื่องกิจการบ้านเมืองแต่ดั้งเดิมที่เดิยวนั้น เป็นเรื่องของความสะอาด เพราะเป็นเรื่องของศีลของสุจริต ไม่ใช่เรื่องสกปรกอย่างที่กล่าวถึงกันในยุคหลังนี้ แต่เพราะผิดรูปแบบที่ถูกต้องมานาน จึงเกิดทัศนคติในเรื่องนี้ขึ้นใหม่ว่า การเมืองคือเรื่องสกปรก การนำเข้าสู่รูปแบบที่ถูกต้องได้ นั่นคือการเมืองเรื่องสะอาด

ปริจจาคะ โดยทั่วไปแปลว่า การเสียสละ ในกรณีที่มาพร้อมกับ ทาน เช่นในที่นี้ ปริจจาคะ หรือปริจาค จึงหมายถึงการเสียสละทางใจ คือการสลัดอารมณ์ชั่วร้ายออกจากจิตใจ เช่น อารมณ์โลภ อารมณ์โกรธ เป็นต้น เมื่อปริจาคเป็นคุณสมบัติของนักการเมืองหรือนักปกครอง จึงหมายความว่า นักการเมืองหรือนักปกครองที่ดีนั้น ต้องคิดงานสั่งงานด้วยสภาพจิตที่สะอาด ไม่วินิจฉัยหรือสั่งการใดที่เจือด้วยอารมณ์โลภโกรธหลง ไม่ทำงานด้วยสภาพจิตที่ขุ่นเคือง อันจะก่อให้เกิดผลเสียหายแก่ส่วนรวม

การมีอัธยาศัยซื่อตรงสุจริตเสมอ เป็นฐานสำคัญของนักการเมืองนักปกครอง เพราะเป็นฐานที่ถูกต้อง ส่วนความไม่ซื่อตรงไม่สุจริตเป็นฐานที่ผิด เมื่อตั้งอยู่บนฐานซื่อตรงสุจริตอย่างมั่นคง นอกจากเป็นตัวช่วยให้ประชาชนนิยมตามแล้ว ย่อมมีความสำคัญในการให้กิจการต่าง ๆ บังเกิดผลสมบูรณ์อีกด้วย การฉ้อราษฎร์บังหลวงในรูปแบบต่าง ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น งบประมาณแผ่นดินด้านต่าง ๆ ย่อมบังเกิดผลเต็มที่ ประโยชน์ส่วนตนและของพวกตนเป็นศัตรูสำคัญในเรื่องนี้ เมื่อบวกด้วยความมัวเมาประมาทเข้าด้วย โอกาสที่กลายเป็นคนไม่ซื่อตรงก็เกิดขึ้นได้ง่าย อย่างที่กล่าวเปรียบเทียบในเชิงล้อเลียนว่า แต่ก่อนเป็นกระบอกไม้ไผ่ อยู่ไป ๆ ก็กลายเป็นบ้องกัญชา หมายถึงคนที่กลายเป็นทาสของความมัวเมา ลากสักการ และเงินตรา เป็นต้น จนทอดทิ้งอุดมคติที่ถูกต้องดั้งเดิม

มัททวะ แปลว่า ความอ่อนโยน หมายถึงการท่วงทีที่ริยาวาจาสุภาพต่อ

ประชาชน ข้อนี้คือเสนห่มหานิยมประการหนึ่งของนักปกครอง เพราะเป็นเหตุให้ชนะน้ำใจของปวงชนได้อย่างอัศจรรย์ เป็นเหตุให้คนทั่วไปรู้สึกเข้ากันได้ รู้สึกว่าเขาเป็นคนของเรา ที่มีเสียงกล่าวว่า ข้าราชการเข้ากับประชาชนไม่ได้ เพราะขาดข้อนี้เป็นส่วนใหญ่ แต่มีกิริยากระด้างหยาบคายเข้ามาแทนจึงเป็นเหตุให้เกิดช่องว่างระหว่างข้าราชการกับประชาชน กิริยาที่กระด้างนั้นเป็นลักษณะของความไม่เข้าใจกัน สังกัดได้จากกรณีที่สองคนโกรธทะเลาะวิวาทกัน ต่างฝ่ายต่างหยาบกระด้างเข้าหากัน โอกาสที่จะทำความเข้าใจกันย่อมห่างไกลออกไปโดยลำดับ ส่วนชายหนุ่มหญิงสาวที่รักกัน ตั้งใจจะครองชีวิตร่วมกัน ต่างฝ่ายต่างอ่อนหวานเข้าหากัน ดังนั้น กิริยาหยาบกระด้างคือเครื่องหมายของการเป็นข้าศึก ส่วนกิริยาอ่อนโยนคือเครื่องหมายของความเป็นมิตร ความอ่อนโยนจึงเป็นบุคลิกภาพที่สำคัญประการหนึ่งของนักปกครอง เพราะเป็นเครื่องผูกใจประชาชนได้อย่างดี

ตบะ โดยทั่วไปแปลว่า ความเพียร แต่ในเรื่องนี้หมายถึง การรักษาศีลอุโบสถ นักการเมืองหรือนักปกครองที่ถูกต้อง ปฏิบัติหน้าที่เคร่งครัดเช่นเดียวกับนักบวชชายัญ เพื่อให้มีความสุขสวัสดิแก่ส่วนรวม การรักษาศีลอุโบสถในวัน 8 ค่ำ 15 ค่ำ จึงเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งในเรื่องนี้

ถ้าพิจารณาข้อปฏิบัติในศีลอุโบสถแล้วจะพบว่า ข้อที่แตกต่างจากศีล 5 คือ การเว้นจากการเสพงาม 7 วันต่อครั้ง ผลที่จะติดตามมาคือช่วยให้คลายความหมกมุ่นในเรื่องกามารมณ์ สภาพจิตตลอดถึงความคิดอ่านจะดีขึ้น ความคิดอ่านที่ประณีตจะเกิดขึ้นในห้วงความคิด และปรากฏเป็นความหลักแหลมในนโยบายด้านต่าง ๆ

การงดบริโภคอาหารมื้อเย็น 7 วันต่อครั้ง จะช่วยให้ร่างกายกระปรี้กระเปร่าไม่มัวเมาติดรสอาหาร เป็นตัวอย่างประหยัดสิ่งบริโภคไว้เพื่ออนุเคราะห์คนยากจน เมื่ออาการหิวปรากฏก็เป็นโอกาสให้รู้ถึงสภาพชีวิตแท้จริงของคนยากจนว่าเป็นอย่างไร เป็นประสบการณ์ให้เกิดความคิด เพื่อแก้ปัญหาเรื่องปากท้องของประชาชน โดยมีท้องของตนเป็นพยานที่ประจักษ์ นักการเมืองนักปกครองที่เห็นแก่การบริโภค โดยไม่คำนึงถึงปากท้องของประชาชนนั้น จิตว่าปฏิบัติไม่ถูกต้อง เพราะต้องเอาใจใส่ต่อปากท้องของประชาชน เช่นเดียวกับมารดาเอาใจใส่ต่อการกินอยู่ของลูกโดยปกติ ผู้ที่ไม่อดอยากนั้นมักไม่ได้ประสบการณ์ว่าความหิวเป็นอย่างไร โอกาสที่จะคิดถึงความทุกข์ยากของผู้อื่นก็มีน้อย

อักโกระ แปลว่า ความไม่โกรธ ถ้ากล่าวถึงโทษของความโกรธว่ามีอย่างไร

บ้าง ย่อมเป็นกระจกเงาส่องให้เห็นผลดีของความไม่โกรธไปพร้อมกัน ความโกรธเป็นเหตุให้เสีย
กิริยามารยาท ทำให้ขาดความน่านิยมนับถือ ไม่น่าคบค้าสมาคม ส่วนความไม่โกรธช่วยรักษา
กิริยามารยาทที่เหมาะสมไว้ได้ เป็นบุคลิกภาพที่น่านิยมนับถือ ความโกรธบั่นทอนสติปัญญา คน
ถูกความโกรธครอบงำจึงเป็นคนขาดเหตุผล เป็นการง่ายที่จะสั่งการหรือทำการอย่างผิด ๆ
ความโกรธเป็นบ่อเกิดแห่งความขัดแย้งในลักษณะต่าง ๆ เป็นบ่อเกิดของความไม่ยุติธรรมการ
สั่งการหรือทำการใด ๆ ด้วยอารมณ์โกรธ เป็นเหตุให้เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองอย่างรุนแรงได้
เสมอ บางครั้งเพียงความโกรธอย่างเดี๋ยวมีอิทธิพลให้ต้องพ้นจากตำแหน่งสูงทางการเมืองได้
ดังนั้น นักการเมือง ผู้นำ ผู้ปกครอง จึงต้องมีความหนักแน่น อดทนต่ออารมณ์ที่ก่อความไว
เสมอ ทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่าความไม่โกรธเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของนักปกครอง

อวิหิงสา แปลว่า การไม่เบียดเบียน หมายถึงมีความรักในปวงชนอย่างทั่วหน้า
จะทำพุดคิดเรื่องใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปวงชน ให้เป็นไปด้วยความปรารถนาดี กำหนดนโยบาย
ต่าง ๆ อย่างรอบคอบ ผลในบั้นปลายปรากฏเป็นประโยชน์แก่ปวงชน ไม่ปรากฏเป็นการเบียด
เบียนในรูปแบบที่อาจจะคาดคิดไม่ถึง มหาตมคานธีของอินเดียจึงได้ถือข้อนี้เป็นหลักพื้นฐานนโยบาย
ทางการเมือง งานบริการสังคมที่เป็นไปไม่ถูกต้องเหมาะสม ย่อมเจือด้วยการเบียดเบียน
คนส่วนใหญ่ได้ แม้จะได้มีเจตนาให้เป็นเช่นนั้นแต่เบื้องต้นก็ตาม ตัวอย่างเช่น ระบบจรรยาที่ไม่
เหมาะสม เป็นเหตุให้คนส่วนใหญ่ต้องเสียเวลาในการเดินทางเป็นประจำวัน ต้องเสียค่ายาน
พาหนะหลายทอดหลายต่อ ต้องสูญเสียผลประโยชน์ทางการงาน เหล่านี้มีลักษณะเบียดเบียนแฝง
อยู่อย่างลึกซึ้งทั้งสิ้น หรือการที่ประชาชนไม่ได้รับความสะดวกในการติดต่อหน่วยราชการเป็น
เหตุให้เขาต้องเดินทางหลายครั้ง เสียค่าใช้จ่ายสูงก็เช่นเดียวกัน นักปกครองที่ถูกต้องจึงไม่เบียด
เบียนคนส่วนใหญ่ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ขันติ แปลว่า ความอดทน เป็นคุณสมบัติที่จำเป็นยิ่งอีกประการหนึ่ง ความอดทนเป็น
คุณสมบัติที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวัน เมื่อปวงชนมีความทุกข์ยาก มีความอดทนต่อการที่จะเข้าไป
แก้ปัญหาหนี้ ไม่ถือเอาความลำบากตรากตรำเป็นอุปสรรคในการเข้าถึงปวงชน เมื่อมีเสียง
วิพากษ์วิจารณ์ไม่เหมาะสมไม่ควรอย่างไร อาศัยความอดทนเป็นที่ตั้ง ยับยั้งไม่ได้ตอบด้วย

อารมณ์ ความอดทนจัดว่าเป็นเกราะของนักปกครอง เป็นเหตุให้เกิดความเกรงขามแก่ ศัตรู เป็นเหตุให้ศัตรูพ่ายตัวเอง เป็นที่น่าสังเกตว่า สิ่งที่ทำหน้าที่หล่อหลอมสิ่งอื่นให้ปรากฏออกมาเป็นแบบต่าง ๆ วัตถุที่จะนำมาสร้างเป็นเนื้อหาของสิ่งนั้น ๆ จะต้องผ่านความร้อนจนละลาย แต่ในขณะที่เดียวกันตัวมันเองไม่ละลายไปเสียเอง นักปกครองก็เช่นเดียวกัน ทำหน้าที่หล่อหลอมมวลชนให้ปรากฏตามรูปแบบต่าง ๆ ของสังคม จะต้องไม่ละลายตัวเองเสียก่อน สิ่งที่สร้างคุณภาพให้มันคงนั้นคือความอดทน

อวิโรธนะ แปลว่า ความไม่ผิด หมายถึงความไม่หวั่นไหวในเรื่องโลกธรรมอย่างหนึ่ง และหมายถึงการไม่ทำความผิดอีกอย่างหนึ่ง ความไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมนั้น หมายถึงความไม่มัวเมาในเรื่องลาภยศสรรเสริญสุข และมีความมั่นคงต่อความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนิทาและประสบทุกข์ โดยมีความรู้เป็นพื้นฐานในปรัชญาแห่งความจริงว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นกระแสคลื่นประจำโลก มีการเกิดขึ้นและการดับสลายอย่างแน่นอน ไม่ต้องกล่าวถึงสามัญชนเลยแม้พระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ก็ยังคงต้องทรงประสบกับสิ่งเหล่านั้น แต่ก็ถือว่าทรงอยู่เหนืออิทธิพลของสิ่งเหล่านั้นโดยความหมาย เพราะทรงรู้ความจริงของสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นอย่างไร และไม่ทรงหวั่นไหวไปตาม ส่วนที่หมายถึงการไม่ทำผิดนั้น จะเป็นไปได้ก็โดยมีความรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ เป็นพื้นฐาน เมื่อเป็นความจริงว่า คนคนเดียวย่อมยากที่จะรอบรู้ได้ทุกเรื่อง จึงจำเป็นต้องร่วมมือกันระหว่างผู้ทรงความรู้และความชำนาญด้านต่าง ๆ อย่างที่เรียกกันว่าปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรรณ ความผิดพลาดจึงมีโอกาสเกิดขึ้นได้ยาก

เป็นที่น่าสนใจที่ว่า เรื่องการเมืองหรือการปกครองนั้น ที่ถูกต้องแต่ดั้งเดิม เป็นเรื่องของผู้ทรงธรรมหลายประการ ไม่ใช่เรื่องของผู้ไร้คุณธรรม นักปกครองที่ถูกต้องจึงอยู่ในฐานะเป็นปวงชนบุคลประเภทหนึ่ง ปวงชนกราบไหว้บูชาในคุณความดี นั่นคือการที่ได้รับความปรารถนาดีจากปวงชนที่กล่าวแล้วในตอนต้น พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมในอดีตได้ปฏิบัติสืบ ๆ มาแล้ว แม้พระมหากษัตริย์ไทยองค์ปัจจุบัน ก็ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมเหล่านี้อย่างหนักแน่น ทรงอยู่ในฐานะเป็นแม่แบบของนักปกครองและนักการเมืองทั้งปวง ชาวไทยจึงถวายความจงรักภักดีอย่างท่วมท้น

จักรวรรดิวัตร 12

นอกจากทศพิธราชธรรม 10 ประกาศดังกล่าวแล้ว พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิไว้อีก 12 อย่าง เรียกว่า จักรวรรดิวัตร 12 ยังมีความหมายสำนึก

นักปกครองและนโยบายการเมืองอย่างกว้างขวาง จักรวรรดิวัตร 12 ประการนั้น คือ

1. สังเคราะห์ฝ่ายในฝ่ายหน้าและพยุหเสนาทั้งหลาย
2. สงเคราะห์เมืองขึ้นทั้งหลายในฐานะเป็นเมืองพี่เมืองน้องด้วยการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
3. สงเคราะห์ฝ่ายปกครองที่ดำเนินตามรอยยุคลบาท
4. สงเคราะห์สมณะและคฤหบดีไว้เป็นศูนย์แห่งจริยธรรม
5. สงเคราะห์ชาวนิคมนชนบทย่างทั่วถึง
6. สงเคราะห์สมณพราหมณ์
7. สงเคราะห์สัตว์ 2 เท้า และสัตว์ 4 เท้า
8. ทำการห้ามปรามการกระทำใด ๆ ที่ไม่เป็นธรรม
9. เพิ่มพูนรายได้แก่คนยากจน
10. ปรีกษาใต้ถามหลักธรรมกับสมณพราหมณ์
11. เว้นกามราคะที่ไม่เป็นธรรม
12. เว้นจากความโลภที่ไม่สมควร¹⁹

เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อปฏิบัติเหล่านี้หนักไปทางด้านสงเคราะห์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจัดว่าเป็นการสงเคราะห์อย่างทั่วถึง อย่างไรก็ตาม ควรจะได้อธิบายเพิ่มเติมตามสมควร

ข้อที่ 1 แสดงว่า ฝ่ายในที่ใกล้ชิดที่สุดก็เป็นส่วนที่ละเลยไม่ได้ หากไม่แล้วฝ่ายในจะกลายเป็นประเภทอยู่ไกลเกลือกินต่าง และเป็นบ่อเกิดของกิตติศัพท์ที่ไม่สมควรได้ ส่วนกำลังกองทัพนั้นอยู่ในฐานะที่ต้องบำรุงส่งเสริมอยู่เสมอ เพราะบางครั้งฝ่ายธรรมก็เอาชนะฝ่ายธรรมได้ เช่นเดียวกับน้ำน้อยย่อมแพ้ไฟ

ข้อที่ 2 แสดงว่า เมืองต่าง ๆ มีความเกี่ยวข้องกัน ในฐานะเป็นเมืองพี่เมืองน้องบ้าง ในฐานะเป็นมิตรประเทศบ้าง อยู่ในฐานะที่ต้องเกื้อกูลกันในด้านต่าง ๆ เหตุการณ์ในโลกปัจจุบันย่อมแสดงให้เห็นชัดว่า นโยบายต่างประเทศข้อนี้มีครมสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะแต่ละประเทศจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่ได้ จำต้องประสานและเกื้อกูลกำลังซึ่งกันและกัน และเป็นวิธีรักษาสันติภาพของโลกไว้ได้

ข้อ 5 แสดงว่า นักปกครองต้องมีความคิดอ่านอย่างกว้างขวาง มีความคิดอ่านครอบคลุมอาณาบริเวณที่ตนรับผิดชอบ ไม่ใช่ใช้ความคิดผูกขาดอยู่กับชาวเมืองชาวตลาดเท่านั้น

19. ปรากฏในตะเลงพ่าย

โดยที่ชาวหมู่บ้านในชนบทไม่เคยได้ยินชื่อ และไม่เคยเห็นหน้าตาว่าเป็นอย่างไร ภาษีของรัฐ
ควรจะมีโอกาสไปถึงหมู่บ้านในชนบทตามสมควร เช่น ในรูปของการศึกษา การสาธารณสุข
การชลประทาน หน่วยแนะนำการประกอบอาชีพ เป็นต้น การผันเงินสู่ชนบทจึงขอด้วยข้อนี้

ข้อที่ 6 แสดงว่าการเมืองกับการศาสนาเป็นเรื่องที่แยกจากกันไม่ได้ นักปกครอง
ที่ทรงธรรมย่อมปรารถนาอย่างยิ่ง ในการที่จะให้ศาสนามีความมั่นคงควบคู่กันไปกับเสถียรภาพ
ของบ้านเมือง พระเจ้าพิมพิสารถึงกับทำสัญญากับพระพุทธเจ้าว่า หลังจากตรัสรู้แล้วขอให้เสด็จ
โปรดด้วย และพระพุทธเจ้าได้เสด็จโปรดตามสัญญานั้น สมณะผู้บริสุทธิ์ย่อมเป็นมิ่งขวัญเป็น
สิริมงคลแก่บ้านเมืองผู้มีคุณธรรม มีผู้บริสุทธิ์อยู่ที่ไหน ย่อมไปที่นั่น สมณะผู้บริสุทธิ์เป็นศูนย์กลาง
ของจริยธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานของสันติสุขของชาวโลกทั้งมวล

ข้อที่ 7 แสดงว่า การปกครองที่ถูกต้องมิใช่เพียงให้ความคุ้มครองแต่มนุษย์เท่านั้น
แม้สัตว์ 2 เท้า 4 เท้าทั่วไปก็ได้รับการคุ้มครองด้วย ได้รับอิสรภาพในการดำรงชีวิตเช่น
เดียวกับมนุษย์ ความอยู่รอดปลอดภัยของปวงสัตว์ต่าง ๆ เป็นสิ่งบ่งบอกถึงมาตรฐานคุณธรรม
ของมนุษย์ในบ้านเมือง ส่วนการสูญเสียพันธุ์สัตว์ต่าง ๆ ที่ควรจะมีอยู่โดยธรรมชาติ ย่อมหมายถึง
ถึงความสูญเสียซึ่งจริยธรรมในสังคม คือแสดงว่า สังคมได้ปลุกฝังนิสัยเบียดเบียนสัตว์ฆ่าสัตว์กัน
มาช้านาน จนถึงขั้นที่ไม่มีสัตว์ให้ฆ่า หลังจากนั้นมนุษย์ก็จะหันมาฆ่ากันเอง เพื่อการปฏิบัติถูก
ต้องในเรื่องนี้ เห็นสมควรมีกระบวนการเหล่านี้

ข้อที่ 8 การห้ามปรามการทำใด ๆ ที่ไม่เป็นธรรม แสดงว่า หน้าที่ของฝ่ายปกครอง
นั้น คือ การเป็นบิดามารดาของประชาชน มีหน้าที่ห้ามปรามให้เว้นจากการทำที่ผิด
และส่งเสริมให้ทำในสิ่งที่ถูกต้อง การทำใด ๆ ที่ไม่เป็นธรรม ฝ่ายปกครองไม่เป็นฝ่ายเดียวกับการ
ทำนั้น แต่มีหน้าที่ป้องกันและปราบปรามการกระทำเหล่านั้น กระบวนการหากำไรเกินควร
การโกงคุณภาพ การโกงตาชั่ง การเจือสิ่งเสพติด บ่อนการพนัน โรงงานกักขังเด็กไว้ใช้งานจน
พิการ แหล่งหลอกลวงเด็กหญิงมาขายประเวณี เหล่านี้เป็นการกระทำที่ไม่เป็นธรรมทั้งสิ้น
ฝ่ายปกครองมีหน้าที่แก้ปัญหาเหล่านี้

ข้อที่ 9 การเพิ่มพูนรายได้แก่คนยากจน แสดงว่า เป็นหน้าที่ของฝ่ายปกครองที่จะ
ต้องวางแผน ให้ผู้ไม่มีรายได้มีรายได้ และเพิ่มพูนรายได้แก่ผู้มีรายได้น้อย ด้วยวิธีการเหล่านี้
คือ

สร้างอาชีพใหม่แก่ผู้ไม่มีอาชีพ

ส่งเสริมอาชีพเดิมให้มีความมั่นคง

ส่งเสริมอาชีพในท้องถิ่นตามที่เขามีทรัพยากรอยู่แล้ว

ส่งเสริมการตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ เป็นต้น

ข้อที่ 10 การปรึกษาได้ถามปัญหาธรรมกับสมณพราหมณ์ หมายความว่า สถาบันศาสนาเป็นแหล่งที่ทรงไว้ซึ่งหลักความผิดความถูก หลักความดีความชั่ว ฝ่ายปกครองมีหน้าที่เข้าไปปรึกษาสอบถามว่า อะไรผิดอะไรถูก อะไรสมควรไม่สมควร ได้กล่าวแล้วในข้อต้น ๆ ว่า การปกครองกับการศาสนาเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ได้ การปกครองอยู่บนฐานของศาสนา เมื่อฝ่ายปกครองทอดทิ้งศาสนาจัดว่าบอดไปข้างหนึ่ง การไม่ฟังเสียงศาสนาจัดว่าหนวกไปข้างหนึ่ง และเมื่อความมัวเมาเข้ามาเป็นฐาน การบริหารก็ไม่เป็นธรรม

ข้อที่ 11 การเว้นกามราคะที่ไม่เป็นธรรม เป็นปัญหาเรื่องเพศที่ไม่ถูกต้องในลักษณะต่าง ๆ เช่น การข่มขืนสตรี การเสพกามแบบวิถิตถาร ความรักร่วมเพศ เหล่านี้คือราคะที่ไม่เป็นธรรม ฝ่ายปกครองต้องงดเว้น และมีมาตรการให้ประชาชนงดเว้นเช่นเดียวกัน

ข้อสุดท้าย การเว้นจากความโลภที่ไม่สมควร หมายถึงการเห็นแก่ได้โดยไม่เลือก ความโลภที่จะเป็นเหตุให้ได้ผลประโยชน์โดยไม่ชอบธรรม ฝ่ายปกครองสมควรงดเว้น ความโลภจากการทุจริต ความโลภจากผลประโยชน์ที่ผิดกฎหมาย ความโลภจากการทอดทิ้งไม่ปฏิบัติหน้าที่ ความโลภจากการเกื้อกูลการกระทำที่ผิด จัดเป็นความโลภที่ไม่สมควรทั้งสิ้น ฝ่ายปกครองต้องงดเว้นจากความโลภประเภทเหล่านี้

จักรวรรดิวัตร 12 ประการนี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า งานบริหารบ้านเมืองที่แท้จริงนั้น เป็นการทำงานที่บริสุทธิ์สะอาด แต่เนื่องจากบุคคลผู้เข้าไปบริหารผิดรูปแบบต่างหาก จึงทำให้เกิดทรศนะผิดแปลกไปว่า การเมืองคือเรื่องสกปรก ทั้งนี้เพราะ บุคคลไม่สะอาดเข้าไปเกี่ยวข้องนั่นเอง จึงทำให้สถาบันที่เคยสะอาดกลายเป็นไม่สะอาด เช่นเดียวกับแก้วที่ที่ได้รับการรักษาไว้เป็นอย่างดี เมื่อคนไม่สะอาดเข้าไปนั่ง แก้วนั้นก็พลอยไม่สะอาด

รัตนะ 7 ประการ

รัตนะ 7 ประการ อยู่ในฐานะเป็นองค์ประกอบหลักของการบริหารแผ่นดิน ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่าเป็นองค์ประกอบของพระเจ้าจักรพรรดิ แต่เมื่อกาลสมัยได้เปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ ควรศึกษาในฐานะเป็นองค์ประกอบหลักของการบริหารแผ่นดิน โดยที่ใครจะเข้ามาทำหน้าที่บริหารแผ่นดินก็ตาม องค์ประกอบหลักเหล่านี้ย่อมมีความสำคัญอยู่เสมอ หากไม่แล้ว จะเกิดความไม่สมบูรณ์ในด้านใดด้านหนึ่ง ตามที่องค์ประกอบนั้นขาดหายไป รัตนะ 7 ประการนั้นคือ

1. จักรแก้ว หมายถึงอนุภาพในด้านต่าง ๆ เป็นบ่อเกิดแห่งความสำเร็จทุกประการ เป็นมิ่งขวัญของบ้านเมือง เป็นเหตุให้เกิดความเครพยำเกรงอย่างกว้างขวาง
2. และ 3. ช้างแก้ว ม้าแก้ว หมายถึงพลังกองทัพ หรือ แสนยานุภาพที่ครอบคลุมไปทั่วอาณาจักรอย่างทั่วถึง พร้อมทั้งจะปกป้องอธิปไตยและเอกราชไว้ได้ทุกส่วน
4. แก้วมณี หมายถึงพลังงานต่าง ๆ ที่ให้เกิดแสงสว่าง และเป็นบ่อเกิดของการสร้างความสำเร็จตามที่ประสงค์
5. นางแก้ว หมายถึงองค์มหี ที่ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเหมาะสม เป็นบ่อเกิดของความเอิบอ้อมใจแก่ทุกฝ่าย
6. ชุนคลังแก้ว หมายถึงชุนคลังที่สามารถค้นพบทรัพยากรแม้จะอยู่ภายใต้แผ่นดินที่แสนลึก และนำทรัพยากรเหล่านั้นมาสร้างพลังทางเศรษฐกิจของชาติ
7. ปริณายกแก้ว หมายถึงการมีทายาทการเมืองที่เหมาะสม คู่ควรแก่การรับมรดกของชาติสืบไป²⁰

เป็นที่น่าสังเกตว่า รัตนะ 7 ประการ เหล่านี้อยู่ในฐานะเป็นพลังด้านต่าง ๆ ของการบริหารแผ่นดิน เป็นพื้นฐานเสถียรภาพของบ้านเมือง เป็นสิ่งจำเป็นของผู้บริหารบ้านเมืองทุกสมัย ไม่ว่าบ้านเมืองนั้นจะปกครองด้วยระบอบใดก็ตาม เพื่อเสริมสร้างรัตนะหรือดวงแก้วไว้เป็นมิ่งขวัญของบ้านเมือง ผู้บริหารแผ่นดินสมควรส่งเสริมพลังต่าง ๆ เหล่านี้คือ

1. พลังความดีของบุคคลทุกระดับชั้น
2. พลังกองทัพประกอบด้วยเหล่าต่าง ๆ
3. พลังงานระดับต่าง ๆ ที่พึงได้จากธรรมชาติเป็นต้น
4. พลังสตรีสำหรับเสริมสร้างความร่มเย็นในรูปต่าง ๆ
5. พลังเศรษฐกิจจากทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ
6. พลังทายาททางการเมืองฝ่ายต่าง ๆ ที่เหมาะสม

หลักอภิธานิยธรรม 7 ประการ

คำว่า อภิธานิยธรรม แปลว่า ข้อปฏิบัติไม่เป็นที่ตั้งของความเสื่อม ในความหมายว่า ความเสื่อมความเจริญนั้นไม่ใช่เนื้อหาตั้งเดิม แต่มีลักษณะหลังไหลเข้าอยู่ในที่ ๆ เหมาะสม

20. อัมพวิภูษสูตร จักกวัตติสูตร ที่มณิกาย สุตตันตปิฎก

สำหรับตน เมื่อปัจจัยด้านต่าง ๆ เหมาะสม ความเจริญหรือความเสื่อมก็หลั่งไหลเข้ามา เมื่อกำจัดปัจจัยเหล่านั้นให้หมดสิ้นไป ก็จะอยู่ในรูปที่เคยอยู่ไม่ได้ เช่นเดียวกับการถมพื้นที่ให้สูงขึ้น น้ำที่เคยหลั่งไหลมาซึ่งอยู่ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เพียงเท่านี้คิดว่าจะช่วยให้ค่าเปลี่ยนชัดเจนขึ้นตามสมควร

อปินาณียธรรมนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแก่เจ้าลิจฉวีจำนวนมาก ที่เข้าเฝ้าพระองค์เมื่อประทับที่สารันทเจดีย์เมืองเวสาลี เจ้าลิจฉวีจัดการปกครองโดยสามัคคีธรรม มีสภาเป็นที่ประชุมเมืองเวสาลีเจริญรุ่งเรืองยืนนาน ประชากรเพิ่มพูนขึ้น ต้องขยายกำแพงเมืองหลายวาระเมื่อเจ้าลิจฉวีเข้าเฝ้าถึงที่ประทับ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักความมั่นคงของฝ่ายบริหารแผ่นดิน 7 อย่าง คือ

1. มีการประชุมกันเสมอ และพร้อมเพรียงกันประชุม
2. การประชุมเป็นไปโดยสามัคคี เข้าประชุมพร้อมกัน เลิกประชุมพร้อมกันปฏิบัติกรณียะที่ควรทำโดยพร้อมเพรียงกัน
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ควรบัญญัติ ไม่ทำลายข้อบัญญัติที่เหมาะสม ยึดถือปฏิบัติตามบัญญัติที่รับรองกันอยู่แล้ว
4. สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ผู้เก่าแก่ของบ้านเมือง และเชื่อฟังปฏิบัติตาม
5. ไม่ทำการข่มขืนน้ำใจกุลสตรีโดยพลการ เชิดชูเกียรติศักดิ์ศรีของกุลสตรีให้สูงเด่น
6. สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ปุชนิยสถานทั้งภายในและภายนอกเมือง ไม่ทำลายการบริจาคบำรุงที่เป็นมาโดยธรรมแต่โบราณ
7. ถวายการคุ้มครองป้องกันด้วยดีในพระอรหันต์ของชาวเมือง พร้อมด้วยใจปรารถนาว่า ท่านที่ยังไม่ได้มา ขอให้โปรดมาเมืองของข้าพเจ้าเถิด ส่วนท่านที่มาแล้วขอให้ท่านอยู่เป็นผาสุกในเมืองนี้เถิด

ตลอดเวลาที่หลักธรรมเหล่านี้มั่นคงอยู่ในเจ้าลิจฉวี และเจ้าลิจฉวียังปรากฏอยู่ในหลักธรรม 7 ประการเหล่านี้ จักมีแต่ความเจริญถ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมคลาย²¹ เหล่านี้คือข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่เจ้าลิจฉวีเมืองเวสาลี

อธิบายเชิงวิจารณ์

มีข้อที่น่าสังเกตหลายประการ เริ่มต้นจากระบบการปกครองของเมืองเวสาลี โดยมีกลุ่มเจ้าลิจฉวีปกครองโดยสามัคคีธรรม มีรัฐสภาเป็นที่วินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ ส่วนประธานของที่ประชุมไม่ปรากฏชัดเจน ว่าใช้ระบบหมุนเวียน หรือเลือกตั้ง หรือแบบสืบสันตติวงศ์

21. ลิจฉวีอปรินายธัมมสูตร สัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย สุตตันตปิฎก

แต่น่าจะสันนิษฐานว่าผู้รับมรดกภิเชก เป็นประธานในที่ประชุม

ข้อความที่ว่าหมั้นประชุมหมั้น นั้นหมายความว่า การประชุมเป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของฝ่ายปกครองแผ่นดิน ความมุ่งหมายกว้าง ๆ ของการประชุม คือ เพื่อวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ เพื่อหาข้อยุติ เพื่อหาวิธีแก้ปัญหาก็เหมาะสม เพื่อเสนอโครงการต่าง ๆ ก่อร่างไปปฏิบัติเพื่อรับรู้เหตุการณ์จากฝ่ายอื่น ๆ

การประชุมหมั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสามัคคี ปรากฏเป็นการเริ่มและเลิกประชุมพร้อมกัน และพร้อมเพรียงกันที่จะรับภาระของบ้านเมือง ศูนย์กลางความมั่นคงของบ้านเมืองอยู่ที่ความสามัคคีและจุดสลายตัวของบ้านเมืองก็อยู่ที่จุดเดียวกัน ดังนั้น จึงปรากฏเป็นความจริงว่า เมื่อเวลาสี่ รุ่งเรืองก็เพราะสามัคคี เวลาสี่แตกสลายก็เพราะถูกทำลายสามัคคี

หลักความมั่นคงข้อที่ 3 ว่าด้วยบทบัญญัติต่อบทกฎหมาย บทบัญญัติใด ๆ ที่ได้ปฏิบัติกันมาช้านาน และเป็นที่ยอมรับแล้วว่าถูกต้อง ย่อมเป็นการได้รับการพิสูจน์ความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมมาแล้ว อยู่ในฐานะที่ควรจะรักษาบทบัญญัตินั้น ๆ ไว้ ไม่ทำลายแล้วบัญญัติสิ่งที่ไม่เหมาะสมขึ้นมาแทน ในเรื่องนี้ จึงเห็นได้ว่า ความถูกต้องของสถาบันตุลาการ เป็นบ่อเกิดของความมั่นคงประการหนึ่ง

หลักความมั่นคงข้อที่ 4 ว่าด้วยการเชื่อฟังผู้อาวุโส นั้น เป็นเรื่องที่มีเหตุผลว่า ผู้อาวุโสมีโอกาสดำเนินการต่าง ๆ มาก มีความรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ ไม่หลงทำผิดใด ๆ โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ งานต่าง ๆ จึงควรมีผู้อาวุโสเป็นที่ปรึกษา เช่น ที่ปรากฏในปัจจุบัน เป็นต้นว่า องคมนตรี ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี เหล่านี้เป็นเรื่องที่ต้องตามธรรมเนียม การที่จะถือว่า คนแก่คนเฒ่า คนหนุ่มคนสาวก็รู้เท่ากันนั้น เป็นความม่งมายประการหนึ่ง

หลักความมั่นคงข้อที่ 5 ว่าด้วยปัญหาเรื่องเพศโดยเฉพาะ เป็นเรื่องที่ฝ่ายบริหารแผ่นดินต้องมีความระมัดระวัง ไม่ทำการใด ๆ ที่ผิดขนบธรรมเนียมประเพณี ไม่ใช่อำนาจจุดคร่าอนาจาร เพราะเป็นเรื่องที่สร้างความหวาดหวั่นพรึ่นพรึงในสังคม เป็นบ่อเกิดความเสื่อมเสียศักดิ์ศรีความนิยมนับถือ จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า ในเรื่องนี้ฝ่ายบริหารนอกจากไม่ประพฤติดิตด้วยตนเองแล้ว จำต้องมีมาตรการป้องกันอย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย ดังนั้น ความปลอดภัยของสตรีเพศจึงอยู่ในฐานะเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่ง ในการบริหารแผ่นดิน และน่าจะถือได้ว่าความปลอดภัยของสตรีเพศ คือความมั่นคงของรัฐบาลประการหนึ่ง

หลักความมั่นคงข้อที่ 6 ว่าด้วยการรักษาศูนย์รวมจิตใจของปวงชน ซึ่งหมายถึง

ปุชฌ์นียบุคคล และปุชฌ์นียสถานของปวงชน ผู้บริหารแผ่นดินจะเข้าไปทำลายไม่ได้ แต่มีหน้าที่ให้ การทะนุบำรุงตามที่ได้เคยปฏิบัติสืบ ๆ มา เพราะเป็นโอกาสที่จะเข้าไปนั่งอยู่ในหัวใจของ ประชาชน ผู้บริหารแผ่นดินที่ทอธุระในเรื่องนี้ นอกจากเป็นการทำลายศาสนาและจิตใจประชาชน แล้ว อาจจะเป็นการทำลายถึงประเทศชาติด้วย เพราะจะเป็นเหตุให้รวบรวมประชาชนไว้ไม่ได้ ดังนั้น วิธีบำรุงหัวใจของประชาชนคือบำรุงสิ่งที่เขาเชิดชูบูชาตนเอง เป็นการทำให้จุดเดียวแต่ มีผลแผ่ไพศาลถึงมหาชน เป็นการผูกที่จุดเดียว แต่เป็นการผูกน้ำใจคนทั้งมวล

หลักความมั่นคงข้อที่ 7 ว่าด้วยสถาบันจริยธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของสันติสุข การ ถวายอารักขาโดยชอบธรรมแก่พระผู้บริสุทธ์ เป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของฝ่ายปกครอง การถวาย อารักขาโดยธรรมนั้น หมายถึงการถวายความเคารพนับถือและการบำรุงด้วยปัจจัยตามสมควร ข้อนี้เป็นปัจจัยให้ปวงชนได้ถือปฏิบัติตามด้วย ส่วนการไม่เคารพนับถือในผู้บริสุทธ์ คือการทำลายรากฐานสันติสุขของบ้านเมือง ฝ่ายปกครองควรตั้งความปรารถนาว่า ขอให้พระ ผู้บริสุทธ์ได้โปรดมาสู่บ้านเมืองนี้เถิด และขอให้ท่านอยู่เป็นผาสุกนาน ๆ ในเมืองนี้เถิด อย่าง ที่พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงตั้งความปรารถนาเมื่อเสวยราชสมบัติ

หลักปฏิบัติเหล่านี้ นอกจากฝ่ายปกครองพึงปฏิบัติโดยตรงแล้ว สมควรกำหนดเป็น นโยบายให้ประชาชนได้ประพฤติปฏิบัติอย่างกว้างขวางด้วย เสถียรภาพของบ้านเมืองก็จะเพิ่มพูน ยิ่งขึ้น

คุณสมบัติของเสนาบดี

ตำแหน่งเสนาบดีในสมัยโบราณนั้นคือตำแหน่งมือขวาของจอมทัพ พระพุทธเจ้าทรง อยู่ในตำแหน่งจอมทัพธรรม พระสารีบุตรเป็นเสนาบดีของจอมทัพธรรม เป็นอัครสาวกเบื้อง ขวามือของพระพุทธเจ้า สามารถประกาศธรรมจักรได้เท่าเทียมกับพระพุทธเจ้า กล่าวโดย สรุปลักษณะคุณสมบัติของเสนาบดีที่สำคัญยิ่ง คือ

มีความรู้สึกซึ้งและกว้างขวาง

สามารถปราบข้าศึกได้ฉับพลัน และ

มีความจงรักภักดีอย่างจริงใจ

อนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระอานนทว่ามีความจงรักภักดีในพระองค์เป็น อย่างยิ่ง เรื่องนี้ปรากฏชัดเจนเมื่อพระเทวทัตปล่อยช้างนาฬาคีรีเข้าทำลายพระพุทธเจ้า โดย พระเทวทัตได้สมคบกับความอิจฉาให้มอมชังที่ตกมันอยู่แล้วด้วยสุรา แล้วปล่อยให้วิ่งออกไปสังหาร

พระพุทธเจ้า ในเวลาที่ทรงนำพระสาวกบิณฑบาตอยู่ ประชาชนพากันแตกตื่นติดตามดูเหตุการณ์อย่างใกล้ชิด เมื่อช่างนาพาศีร์วิ่งเข้ามาใกล้ พระอานนท์รีบเดินออกนำหน้าพระพุทธเจ้า ด้วยความตั้งใจว่าขอยอมตายแทนพระพุทธเจ้า ด้วยความภักดีในพระองค์อย่างจริงใจ พระองค์ตรัสว่า อย่าเลย อานนท์ เป็นหน้าที่ของตถาคตเอง แล้วทรงตั้งแนพระอานนท์กลับไปอยู่เบื้องหลังพระองค์ เป็นพฤติกรรมเช่นนี้ถึง 3 ครั้ง เป็นที่ปรากฏในสายตาของปวงชนจำนวนมาก หลังจากทรงปราบช้างให้สงบลงด้วยกระแสพระเมตตาแล้ว ก็ทรงนำพระสาวกเสด็จกลับพระอาราม ประชาชนได้ตามเสด็จไปถึงพระอารามด้วย ต่างนั่งจับกลุ่มสนทนากัน 2 เรื่องคือ

เรื่องพฤติกรรมที่โหดร้ายของพระเทวทัต และ

เรื่องความจงรักภักดีของพระอานนท์

ในวันนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาสรรเสริญความจงรักภักดีของพระอานนท์โดยตรง โดยตรัสว่า พระอานนท์มิได้จงรักภักดีในพระองค์เพียงแต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในอดีตชาติก็เคยมีมาแล้ว แล้วทรงนำชาดกมาตรัสประกอบเรื่องราว เคยมีหงส์อยู่ฝูงหนึ่ง อาศัยอยู่ในป่าใหญ่ อยู่มาวันหนึ่งได้พร้อมกันไปหากินในถิ่นไกล พญาหงส์ติดบ่วงนายพรานตั้งแต่ร่อนลง สัญชาติญาณของหัวหน้าทำให้คิดว่า ถ้าเราส่งเสียงบอกสัญญาณอันตรายขึ้นในขณะนี้ หมู่หงส์มาถึงเพียงชั่วคราว ยังไม่ทันได้อาหารอิ่มท้อง จะพากันตกใจบินกลับ ก็จะประสบอันตรายระหว่างทาง เพราะกำลังไม่เพียงพอ จึงได้อดใจรออยู่ เมื่อเห็นว่าหมู่หงส์ได้อาหารอิ่มหน้าสำราญกันทั่วแล้ว ก็ส่งเสียงบอกสัญญาณอันตรายขึ้น หมู่หงส์ต่างพากันบินกลับอย่างรวดเร็ว หงส์เสนาบดีเที่ยวบินตามหาพญาหงส์ในทุกกลุ่ม เมื่อไม่พบก็บินกลับมาที่บึงใหญ่อีกวาระหนึ่ง ด้วยคิดว่าคงเกิดอันตรายขึ้นแก่พญาหงส์อย่างแน่นอน ฝ่ายพญาหงส์ก็อ่อนวอนให้หงส์เสนาบดีบินกลับไป เพื่อช่วยรับหน้าที่บริหารหมู่หงส์ต่อไป หงส์เสนาบดีไม่ยอมกลับ พลังกล่าวว่ ชีวิตของข้าพเจ้าถ้าขาดท่านเสียแล้วก็ไม่มีความหมายอันใด ถึงเวลาเย็น นายพรานก็ออกไปดูบ่วงที่ตนตกไว้ หงส์เสนาบดีกล่าวอ่อนวอนกับนายพรานว่า

“ถ้าท่านต้องการนำเนื้อหงส์ไปปรุงเป็นอาหาร ขอให้ท่านได้โปรดปล่อยหงส์ตัวนั้น แล้วนำข้าพเจ้าไปปรุงเป็นอาหารแทนเถิด เพราะหงส์ 2 ตัวนี้มีปริมาณเนื้อเท่ากัน และมีคุณภาพทางรสอาหารเท่ากัน”

“ถ้าท่านต้องการจะนำหงส์ไปขายเพื่อเงินทอง ขอให้ท่านได้โปรดปล่อยหงส์ตัวนั้น

แล้วจับข้าพเจ้าไปขายแทนเกิด เพราะเราทั้งสองมีความงามเท่าเทียมกัน และจะ
ได้ราคาเท่าเทียมกัน”

เหตุการณ์ปรากฏว่า นายพรานได้จับหงส์ไปทั้ง 2 ตัว แล้วนำไปถวายพระราชองค์
หนึ่ง พระราชาทรงทราบความเป็นมาโดยตลอด ทรงชื่นชมยินดีในน้ำใจของหงส์เสนาบดีเป็น
อย่างยิ่ง แล้วทรงปล่อยหงส์ทั้ง 2 ตัวไป เพื่อเป็นการบูชาคุณธรรมของหงส์เสนาบดีนั้น
ดังนั้น ความจงรักภักดีถึงขั้นเสียสละชีวิตแทนกันได้นี้ จัดว่าเป็นคุณสมบัติที่ประเสริฐของผู้เป็น
เสนาบดี ตามตัวอย่างที่พินิจเห็นได้ในเรื่องนี้²²

ลักษณะของสภา

สภาเป็นสถานที่ประชุมที่สำคัญอย่างยิ่งของชาติ เพราะเป็นสถานที่เสนอ เป็นที่
อภิปรายและเป็นทีลงมติ เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นบ่อเกิดของความผิดความถูก เป็นบ่อเกิดของ
ประโยชน์หรือทำลายประโยชน์ของคนทั้งชาติ ทางพุทธศาสนาได้กล่าวถึงลักษณะของสภาไว้
ดังนี้

สถานที่ใดไม่มีสัตบุรุษ สถานที่นั้นไม่เป็นสภา

คนที่ไม่กล่าวธรรม ไม่จัดว่าเป็นสัตบุรุษ

ผู้ละความโกรธความหลง กล่าวธรรม เรียกว่าสัตบุรุษ²³

เป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะของสภาที่สำคัญที่สุดคือการเป็นสถานที่สำหรับสัตบุรุษ
ถ้าที่ประชุมนั้นไม่มีสัตบุรุษ ก็ปราศจากความหมายของสภา เพื่อรักษาสถานภาพของสภา
จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปรับสมาชิกผู้เข้าประชุม ให้ประกอบด้วยคุณสมบัติของสัตบุรุษ
พระพุทธรูปกล่าวคุณสมบัติของสัตบุรุษไว้ 7 ประการ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแปลและทรงให้ความหมายแต่ละข้อไว้ ดังนี้

1. ธรรมัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่น รู้จักว่า สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุ
แห่งทุกข์
2. อัตถัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักผล เช่น รู้จักว่า สุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็น
ผลแห่งเหตุอันนี้
3. อัตตัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักตนว่า เราว่าโดยชาติตระกูลยศศักดิ์ สมบัติ
บริวาร ความรู้และคุณธรรมเพียงเท่านี้ ๆ แล้วประพฤติดตนให้สมควรแก่ที่ตน
เป็นอยู่อย่างไร

22. มหาหงสชาดก อสตีนิบาต ขุททกนิกาย 23. โขมทุสสสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

4. มัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิต แต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอควร
5. กาลัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา อันสมควรในการประกอบกิจนั้น ๆ
6. ปริสัจญญูตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิจการที่จะต้องประพฤติดต่อประชุมชนนั้น ๆ ว่าควรจะไปหาและพูดจาอย่างไร เป็นต้น
7. ปุคคัลปิโรปรัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคลว่า ผู้นี้เป็นคนดีควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดีไม่ควรคบ เป็นต้น²⁴

เป็นที่น่าสังเกตว่า กระบวนการในสภาควรจะเป็นไปตามหลักการเหล่านี้ทั้งสิ้น ตั้งตั้งแต่การอภิปรายกันด้วยเหตุผล การรู้จักหน้าที่ของตนที่ควรปฏิบัติให้ถูกต้องในที่เช่นนั้น การรู้จักประมาณรู้จักเวลาในการอภิปราย การปฏิบัติตนให้เหมาะสมเมื่ออยู่ในที่อันทรงเกียรติเช่นนั้น ตลอดถึงการรู้จักเลือกบุคคล เพื่อแต่งตั้งเป็นประธาน เป็นรองประธาน เป็นกรรมการ เป็นอนุกรรมการในตำแหน่งต่าง ๆ เป็นต้น เป็นที่แน่นอนว่า ถ้าไม่ปฏิบัติตามหลักการเหล่านี้แล้ว สภาก็ไม่ควรเรียกว่าสภา ดังนั้น จึงเป็นความจำเป็นที่สมาชิกของสภา จะต้องสร้างตนปรับปรุงตนให้ประกอบด้วยบุคลิกภาพดังกล่าว หากไม่แล้วจะกลายเป็นผู้ทำลายสภาให้ไม่เป็นสภา

เป็นที่น่าสังเกตต่อไปให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นว่า เหตุมูลฐานของบุคลิกภาพสัตบุรุษนั้นคืออะไร ถ้าได้อ่านลักษณะของสภาอีกครั้งหนึ่งจะพบว่า การไม่เปิดโอกาสให้ความโลภ ความโกรธ ความมมงายเข้ามาเป็นพื้นฐานของนโยบายและโครงการต่าง ๆ เมื่อเป็นการแน่นอนว่า สมาชิกสภายังมีกิเลสเหล่านี้อยู่ แต่ก็ควรจะได้เตรียมกายเตรียมใจทุกครั้งที่จะเข้าประชุม คือควรพยายามเก็บกิเลสเหล่านี้ไว้นอกสภา ด้วยวิธีการยึดหลักธรรมไว้ประจำวิญญาณ ตลอดเวลาที่ทำการศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ในสภา ด้วยวิธีการอย่างนี้ มวลสมาชิกก็จะสามารถรักษาสภาให้เป็นสภา หากไม่แล้ว มวลสมาชิกผู้ทรงเกียรติตนเอง จะเป็นผู้ทำลายสภาให้หมดสภาพของสภา

คุณสมบัติของนักการทูต

เรื่องคุณสมบัติของนักการทูตสืบเนื่องมาจากพระเวทหัต คือพระเวทหัตต้องการบริหารศาสนาได้เสนอข้อปฏิบัติเคร่งครัด 5 อย่างต่อพระพุทธเจ้า เพื่อให้หนักบวชในพระพุทธศาสนาปฏิบัติ ด้วยมีเจตนาว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปฏิเสธ ก็จักถือโอกาสประกาศว่า ข้อปฏิบัติของตนเคร่งครัดกว่า ข้อปฏิบัติที่พระเวทหัตเสนอ 5 ประการนั้น คือ

24. สัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย สุตตันตปิฎก, นวโกวาท สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ

1. ขอให้ภิกษุทั้งหลายอยู่ป่าตลอดชีวิต
2. ขอให้ภิกษุทั้งหลายถือบิณฑบาตตลอดชีวิต
3. ขอให้ภิกษุทั้งหลายถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต
4. ขอให้ภิกษุทั้งหลายอยู่โคนต้นไม้ตลอดชีวิต
5. ขอให้ภิกษุทั้งหลายไม่บริโภคนเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต²⁵

เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้อเสนอของพระเทวทัตมีลักษณะเคร่งครัด เพราะต้องถือปฏิบัติตลอดชีวิต พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ไม่มีลักษณะพอประมาณ ไม่สมควรจะบัญญัติเป็นวินัยสำหรับคนหมู่มาก ทั้งข้อปฏิบัติที่มีลักษณะเคร่งครัดขัดเกลานั้น มีอยู่ในเรื่องธุดงค์วัตร 13 ประการแล้ว ถ้าผู้ใดมีศรัทธาและสามารถปฏิบัติได้ ก็ทรงอนุโมทนา อย่างที่ทรงอนุโมนาการปฏิบัติธุดงค์ของพระมหากัสสปะเป็นต้น

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธหลักการที่พระเทวทัตเสนอ พระเทวทัตก็ถือโอกาสชักชวนภิกษุบวชใหม่จำนวนหนึ่งให้เกิดความเลื่อมใส แล้วนำภิกษุเหล่านั้นแยกไปอยู่ที่ตำบลคยาสีสะ แล้วพราสอนภิกษุเหล่านั้นให้เลื่อมใสมั่นคงในข้อปฏิบัติของตนยิ่ง ๆ ขึ้นด้วยความมั่นใจว่าภิกษุเหล่านี้เป็นพวกของเราแล้ว

พระพุทธเจ้าโปรดให้พระสารีบุตรไปนำภิกษุใหม่เหล่านั้นกลับคืนมา เมื่อพระสารีบุตรไปถึง พระเทวทัตก็ดีใจ เพราะเข้าใจว่าพระสารีบุตรคงเลื่อมใสหลักการของตนด้วย จึงเชื้อเชิญพระสารีบุตรให้ช่วยอบรมสั่งสอนภิกษุใหม่เหล่านั้น พระสารีบุตรเสนอให้พระเทวทัตทำการอบรมสั่งสอนต่อไป พระเทวทัตอบรมสั่งสอนจนเหนื่อยอ่อน ต้องการจะได้พักผ่อนบ้าง ขอร้องให้พระสารีบุตรอบรมต่อ แล้วตนเองก็นอนหลับไปเป็นเวลานาน พระสารีบุตรได้โอกาสจึงโอวาทภิกษุเหล่านั้นให้เข้าใจถูกต้อง แล้วนำกลับไปยังสำนักของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสสรรเสริญพระสารีบุตร ว่ามีคุณสมบัติแห่งการพูด 8 ประการ คือ

1. ฟังเป็น คือมีคุณสมบัติของนักฟังที่ดี
2. ให้เขาฟังเป็น คือมีวิธีการให้เขาตั้งใจฟังตนพูดบ้าง
3. ศึกษาหาความรู้ใส่ตนอยู่เสมอ
4. มีความจำเรื่องราวต่าง ๆ ได้ดี
5. เข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ที่เขาพูด
6. มีศิลปะในการชี้แจงให้เขาเข้าใจเรื่องที่ตนพูด

25. เทวทัตตวัตถุ ธรรมบท ชุททกนิคาय

7. มีความฉลาด หยั่งรู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์ไม่เป็นประโยชน์

8. ไม่ก่อการทะเลาะวิวาทในการเจรจาเรื่องต่าง ๆ²⁶

เป็นที่น่าสังเกตว่า คุณสมบัติของนักการทูตเหล่านี้ มีความหมายชัดเจนอยู่แล้วทั้งสิ้น แม้วิชาการทูตในปัจจุบันจะก้าวหน้าไปอย่างไร ก็ย่อมมีคุณสมบัติเหล่านี้แฝงอยู่อย่างขาดเสียไม่ได้ คุณสมบัติเหล่านี้อยู่ในฐานะเป็นแม่บท เป็นที่รวมของรายละเอียดที่พึงศึกษาตามยุคตามสมัย

คุณสมบัติของฝ่ายตุลาการ

สถาบันฝ่ายตุลาการ มีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมสถาบันหนึ่ง เพราะเป็นแหล่งอำนาจ ซึ่งความยุติธรรม ทำหน้าที่พิทักษ์สิทธิและสมบัติของปวงชน ภาษาศาสนากล่าวว่ามีหน้าที่ทำเจ้าของให้เป็นเจ้าของ ทำผู้มีไร้เจ้าของมิให้เป็นเจ้าของ ทำคนถูกให้เป็นคนถูก ทำคนผิดให้เป็นคนผิด ภายใต้กฎหมายที่ยอมรับกันในสังคม ถ้าขาดสถาบันนี้แล้ว หรือถ้าสถาบันนี้ไม่พิทักษ์ความยุติธรรมเสียแล้ว ปัญหาต่าง ๆ จะเกิดขึ้นมากมายไม่สิ้นสุด สังคมจะหาความสงบสุขไม่ได้ พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่าคุณสมบัติพื้นฐานของตุลาการไว้ คือ

เป็นผู้ปฏิบัติศีลธรรม ได้รับการศึกษามาก มีความฉลาดในการชี้แจงให้เกิดความเข้าใจ มีความสุจริตกายวาจาและอาชีพ เข้าใจคดีต่าง ๆ

รู้ที่อ้างอิง รู้บทบัญญัติ รู้หลักการสงเคราะห์ หลักการวิเคราะห์ สามารถหยั่งรู้ว่าอะไรเป็นไปได้ และอะไรเป็นไม่ได้²⁷

ในการพิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ ตุลาการต้องดำรงอยู่ในหลักความยุติธรรม 4 ประการ คือ

1. ไม่ลำเอียงเพราะความรักใคร่ชอบพอ
2. ไม่ลำเอียงเพราะความชิงชังไม่ชอบพอ
3. ไม่ลำเอียงเพราะกลัวอิทธิพลต่าง ๆ
4. ไม่ลำเอียงเพราะความเขลาหลงมกมาย²⁸

อีกประการหนึ่ง ตุลาการต้องมีอุดมคติในการประพฤติสุจริต งดเว้นจากทุจริต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องในกรณีใด ๆ คือ

ไม่ประพฤติทุจริต เพื่อตนเอง

ไม่ประพฤติทุจริต เพื่อลูกหลาน

ไม่ประพฤติทุจริต เพื่อคนอื่น

26. สารีปุตตสูตร อัญจนกนิบาต อังคุตตรนิกาย สุตตันตปิฎก

27. วินัยมุขเล่ม 3 สมเด็จพระสมณเจ้าฯ

28. จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย

ไม่ประพฤติกุจจริต เพื่อทรัพย์สมบัติ

ไม่ประพฤติกุจจริต เพื่อความเป็นใหญ่โต ๆ²⁹

หัวใจของตุลาการคือความยุติธรรม ความเป็นธรรม ดังนั้น ตุลาการตามพระรศนะทางพุทธศาสนา ต้องเคารพ เชิดชู บูชาความเป็นธรรม สถาบันตุลาการจึงเป็นที่พึ่งของปวงชนในสังคม สถาบันตุลาการเป็นผู้สร้างบรรยากาศที่สว่างให้กับสังคม การขาดสถาบันตุลาการที่ทรงไว้ซึ่งความเป็นธรรม ย่อมหมายความว่า สังคมอยู่ภายใต้บรรยากาศที่มืดมน อีกประการหนึ่ง ความเสื่อมเสียศักดิ์ศรีของตุลาการ คือการไม่รักษาความยุติธรรม ส่วนความรุ่งเรืองของตุลาการคือการรักษาความยุติธรรม แต่ทั้งนี้ย่อมหมายความว่า ต้องประกอบด้วยรอบคอบหลายด้าน จึงจะเป็นความยุติธรรมที่ถูกต้อง

คุณสมบัติของทหาร

การเป็นทหารอาชีพ หรือการมีอาชีพรับราชการทหาร ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า โยธาชีวะ แปลว่า มีอาชีพเป็นทหาร จำแนกออกเป็น 5 ประเภท ด้วยกัน คือ

1. เห็นฝุ่นฟุ้งก็หวั่นไหว อุดทนไม่ได้
2. ได้ยินเสียงข้าศึกก็หวั่นไหว อุดทนไม่ได้
3. เห็นยอดธงข้าศึกก็หวั่นไหว อุดทนไม่ได้
4. ขลาดสะดุ้งต่อการรบ มีความหวั่นไหว อุดทนไม่ได้
5. กล้าสู้รบและชนะข้าศึก ยึดฐานข้าศึกได้³⁰

อีกแห่งหนึ่ง จำแนกทหารออกเป็น 5 ประเภท เช่นเดียวกัน คือ

1. ถูกฆ่าตายในสงคราม
2. บาดเจ็บในสนามรบ ตายระหว่างเดินทางไปรักษา
3. บาดเจ็บในสนามรบ ตายเมื่อกำลังรักษาอยู่ที่ท่ามกลางญาติ
4. บาดเจ็บในสนามรบ และส่งกลับไปรักษาหาย
5. ชนะข้าศึก ยึดฐานข้าศึกได้ และชนะสงคราม³¹

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงประสิทธิภาพของทหารไว้ 3 ประการ คือ

1. สามารถยิงได้ไกล (ทุเรปาตี)
2. สามารถยิงได้เร็ว (อกุขณเวธี)
3. สามารถทำลายกองพลได้ (มโหโต กายสุส ปทาเลตา)³²

29. ธรรมบท ขุททกนิกาย

30.31.32 โยธาชีวะสูตร ดิกนิบาตและปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย สุตตันตปิฎก

ความจริง การมีประสิทธิภาพ 3 ประการนี้ เป็นที่ประสงค์อย่างยิ่งของทหารทุกหมู่เหล่า เพราะการยิงได้ไกลสามารถสกัดกั้นการรุกร้าของข้าศึกได้เป็นอย่างดี การยิงได้เร็วเป็นเหตุให้รอดชีวิตเมื่อข้าศึกประจัญหน้า การทำลายกองพลข้าศึกได้ สามารถยึดครองพื้นที่ได้ เรื่องเหล่านี้ พระพุทธศาสนามีได้หมายเพื่อสอนวิชาทหารโดยตรง แต่ต้องการจะนำข้อเท็จจริงมาเปรียบเทียบกับปฏิบัติธรรมทางศาสนาเป็นสำคัญ พิจารณาด้านหนึ่งจะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้ในชีวิตของทหารและวิชาทหารเป็นอย่างดี ประสิทธิภาพของทหาร 3 อย่างนั้นเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางศาสนาได้ ดังนี้

1. การยิงได้ไกล หมายถึงการหยั่งรู้ความจริงตามหลักอนัตตา
2. การยิงได้เร็ว หมายถึงการรู้ชัดแจ้งในอริยสัจ 4
3. การทำลายกองพลได้ หมายถึงการทำลายอวิชชาได้หมดสิ้น

ทหารทางศาสนาเรียกว่า ธรรมโยธา มีหน้าที่ปราบกิลเลส เพื่อรักษาไว้ซึ่งอาณาจักรแห่งธรรม เช่นเดียวกับทหารของบ้านเมือง มีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งอธิปไตยของชาติ

คุณสมบัติของข้าราชการสำนักและข้าราชการ

คุณสมบัติของข้าราชการสำนักและข้าราชการทั่วไป ปรากฏในคำสอนทางพุทธศาสนาหลายข้อ หลายประเด็น หลายแง่หลายมุมหลายระดับ ที่ปรากฏกระจัดกระจายทั่วไปก็มีมาก ในที่บางแห่งปรากฏเป็นกลุ่มสำหรับข้าราชการแต่ละฝ่ายดังที่กล่าวมาแล้ว ในที่นี้ปรากฏในฐานะเป็นคุณสมบัติทั่วไป มีความหมายสำหรับข้าราชการทั่วไป ขอนำมากล่าวเป็นข้อ ๆ เพื่อกำหนดได้สะดวก ดังนี้

1. ไม่พึงบริโภคสมบัติทัดเทียมกับพระราชินีไม่ว่าในกาลใด ๆ ก็ตาม ควรเดินหลังในทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเครื่องประดับ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องลูบไล้ ไม่พึงประพฤติอากัปกริยา พูดยาเลียนแบบพระราชินี ควรมียอกกับกริยาเป็นอย่างอื่น
2. เมื่อพระสนมกำนัลในเฝ้าอยู่ ไม่พึงทำการทอดสนิทกับพระสนมกำนัลใน ไม่ควรเจรจาสวาทกับพระสนมกำนัลในในที่ลับ ไม่พึงนั่งร่วมพระตั้งพระราชบัลลังก์ พระราชอาสน์ เรือพระที่นั่ง รถพระที่นั่ง ด้วยอาการตระหงาดตนว่าเป็นคนที่ทรงโปรดปราน ไม่พึงเดินบนลาดพระบาทรับเสด็จ
3. ไม่ควรเฝ้าในที่ไกลนักหรือใกล้นัก ควรยืนเฝ้าในที่ทอดพระเนตรเห็นได้ชัด และเป็นทีพอจะได้ยินพระดำรัสรับสั่งชัดเจน

4. ไม่ฟังพระนางตนว่า พระราชาเป็นเพื่อนเรา เป็นคู่ชีวิตของเรา ไม่ควรถือว่าเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ทรงเชิดชู ไม่ฟังเพ็ดทูลคำหยาบคายใด ๆ
5. เมื่อทรงยกย่องพระราชโอรส ด้วยบ้านนิคมหรือเมืองใด ๆ ฟังหนึ่งไว้ ไม่ควรเพ็ดทูลคุณหรือโทษใด ๆ
6. เมื่อทรงปูนบำเหน็จรางวัล ตามความชอบในราชการ ไม่ฟังทัดทาน ฟังโอนตามเหมือนคันธนู ไม่ฟังโอนตามดังกอไผ่
7. ไม่ฟังกล้าเกินไป ไม่ฟังขลาดเกินไป ควรไม่ประมาทไว้ทุกเมื่อ มีความประพฤติดี มีปัญญา มีความบริสุทธิ์
8. ไม่หวั่นไหวด้วยอคติใด ๆ มีความเที่ยงตรงเหมือนตราฐที่ประคองดีแล้ว ปฏิบัติราชการเสมอต้นเสมอปลาย
9. แม้จะมีราชการทั้งกลางวันและกลางคืน ก็ไม่ฟังหวั่นไหวในการปฏิบัติภารกิจนั้น ๆ
10. ไม่เป็นคนฟุ้งซ่าน ไม่ฟังคะนองกายวาจา มีปัญญารักษาตน สรรวมอินทรีย์ไว้เสมอ มีความตั้งใจดีในการปฏิบัติราชการอยู่เสมอ
11. ไม่ฟังถือเอาโรคภัยจากพระคลังหลวง ไม่เห็นแก่หลังบนอน ไม่ดื่มสุราจนมึนเมา ไม่ฟังฆ่าสัตว์ในที่พระราชทานนอภัย
12. ไม่ฟังสัมผัสกับสตรีมากนัก เพราะเป็นเหตุให้สิ้นเดช ประสบโรค อ่อนกำลัง ไม่ควรพูดมาก ไม่ฟังนิ่งเฉยเสียทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลาพูด ฟังพูดพอประมาณ ไม่เป็นคนมักโกรธ เป็นคนพูดความจริง พูดอ่อนโยน ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพื่อเจ้อ
13. ฟังเลี้ยงดูบิดามารดา อ่อนโยนต่อผู้สูงอายุในสกุล พูดจาอ่อนหวาน ได้รับความอบรมมาดีแล้ว มีศิลปะ รู้จักฝึกฝนตน ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่ประมาทเป็นคนสะอาดและขยัน
14. ฟังเว้นจากพวกจรรยากรรมที่ฝ่ายอื่นส่งมาสืบความลับ ฟังปฏิบัติเพื่อบ้านเมืองของตน ไม่นำความลับไปเปิดเผยให้ฝ่ายอื่น
15. ฟังสมาคมกับสมณะและผู้ทรงธรรม ผู้มีศีล เป็นพหูสูต โดยเคารพ ฟังรักษาอุโบสถโดยเคารพ บำรุงสมณะและผู้ทรงธรรมทั้งหลาย
16. ไม่ฟังทำทานที่เคยพระราชทานมาแล้วให้เสื่อมสิ้นไป มีปัญญารอบรู้ ฉลาดใน

วิธีจักรราชกิจ รู้จักกาล รู้จักสมัย คอยสอดส่องพิจารณาในราชการที่ตนพึงทำ และจัดการให้สำเร็จไปด้วยดี

17. พึงตรวจตราปริมาณข้าว ปศุสัตว์ และนาอยู่เสมอ พึงรู้จักประมาณในการกักตุนข้าวไว้ในฉาง รู้จำนวนบริวารชนทำการหุงต้มแต่พอประมาณ ไม่ฟุ่มเฟือยในการบริโภค
18. ไม่พึงตั้งบุตร ธิดา ญาติของตน พี่น้องที่ไร้ศีลธรรมให้เป็นใหญ่ เพราะเขาเป็นพาลเปรียบเหมือน คนตายไปแล้ว แต่เมื่อเขามาหาถึงที่ก็พึงให้เครื่องนุ่งห่มและอาหารไป พึงแต่งตั้งผู้มีศีลและขยันให้เป็นใหญ่
19. พึงเป็นคนไม่โลภมาก ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
20. พึงรู้จักพระอภัยมณี ปฏิบัติตนให้เป็นไปตามพระประสงค์ ไม่พึงประพฤติดตนให้ผิดพระราชประสงค์³³

เหล่านี้จะถือว่าเป็นคุณสมบัติ ไม่ใช่เฉพาะแต่ข้าราชการสำนัก ที่อยู่ใกล้ชิดพระราชาเท่านั้น แต่ควรจะต้องเป็นคุณสมบัติของข้าราชการทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการพลเรือนหรือข้าราชการทหาร ตลอดถึงพนักงานรัฐวิสาหกิจทั่วไป แต่ละข้อมีความชัดเจนอยู่แล้วพอสมควร หลายข้อที่แสดงถึงการเชิดชูผู้เป็นประมุขแห่งแผ่นดิน ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องมี ไม่ว่าจะเป็นการปกครองระบบใดก็ตาม บางข้อเป็นหลักการปฏิบัติเหมาะสมในสังคม บางข้อเป็นหลักการปฏิบัติหน้าที่ประจำวัน บางข้อเป็นคุณสมบัติของฝ่ายตุลาการ บางข้อส่งเสริมประสิทธิภาพในการปฏิบัติหน้าที่ บางข้อเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อเสถียรภาพของบ้านเมือง บางข้อเป็นหลักการปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนา บางข้อว่าด้วยเรื่องหลักการปฏิบัติทางเศรษฐกิจ บางข้อว่าด้วยหลักสร้างทายาททางราชการ ดังนั้น ถ้าข้าราชการสำนักข้าราชการ ตลอดถึงพนักงานรัฐวิสาหกิจ ได้ดำเนินชีวิตตามหลักการเหล่านี้แล้ว ย่อมเป็นการแน่นอนว่า งานราชการ งานรัฐวิสาหกิจของประเทศเจริญรุ่งเรืองอย่างแน่นอน การแก้ไขปัญหาค่าต่าง ๆ ทางราชการและรัฐวิสาหกิจของประเทศ จำเป็นต้องพิจารณาเรื่องนี้เป็นประการแรก

33. วิรุทธชาดก มหานิบาต ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก